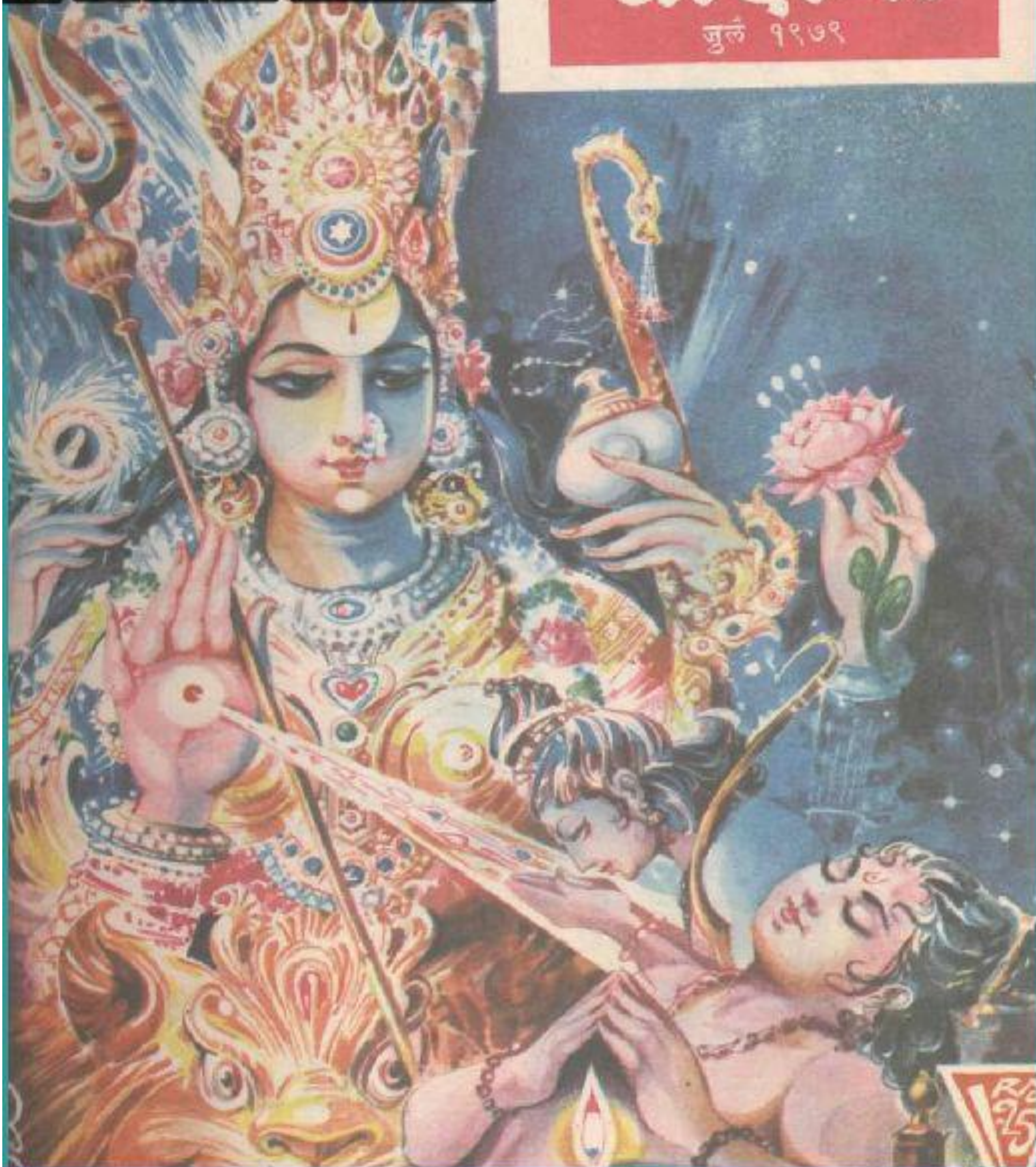

चांदोबा
जुलै १९७९

प्रश्नोत्तरे

अशोक मंगशूलि, अथणी (कर्नाटक)

प्र. : धूमकेतु (शेंडे नक्षत्र) म्हणजे काय?

उ. : सूर्याला केंद्र मानून त्या सौरमंडळात त्या केंद्राभोवती फिरणारे ग्रह, उपग्रह, उल्का, शेंडे नक्षत्रे वगैरे असतात. ते फार दूर वृत्ताकार कक्षेत फिरतात व फिरत असतां सूर्याच्या जवळ येऊन पुन्हा दूर निघून जातात. ते सूर्याच्या जवळ येतात तेव्हांच आपल्याला त्यांना शेपूट असल्यासारखे दिसते. दूर असतांना ते गोलच वाटतात. यांच्या केंद्रस्थानी घनीभूत पदार्थांबरोबर घनीभूत वायूही असतात. सूर्यप्रकाश पडताच हे घनीभूत वायू वाफेसारखे प्रसरण पावून दूरवर शेपटीसारखे भासतात. ग्रहांचा परिणाम मानव जीवितावर होतो असे अंधविश्वासाने जसे लोक मानतात तसाच परिणाम शेंडे नक्षत्रामुळे होतो असे आपण मानतो.

बाळ के. जांभेकर (महाराष्ट्र)

प्र. : ढग काळे असतात, पण पावसाचे पाणी पांढरे कसे काय असते?

उ. : पाणी पांढरे नसतेच. परंतु सूर्यप्रकाशाच्या आड जेव्हां ढगातले पाणी येते तेव्हां ते काळसर भासते. पाण्याला वास्तविक स्वतःचा रंग नसतोच.

प्र. : पर्वत कसे होतात?

उ. : भूगर्भात दगडाचे कित्येक थर असतात आणि सारा भूगर्भच सतत हालत असतो, हे भूगर्भशास्त्रज्ञांना चांगले माहीत आहे. ही हालचाल होत असल्यामुळे अंतर्भागातील भूखंडांची परस्पर टक्कर होते व परिणामी दगडाचा थर वर ढकलला जातो. पर्वतांच्या रांगा अशा तऱ्हेने तयार होतात. आपण ज्या भूखंडाला भारत म्हणतो त्याची आशिया भूखंडाशी टक्कर झाली आणि हिमालय पर्वताच्या रांगा वर आल्या. या रांगा आणखी वर येत आहेत. एके काळी हिमालयाची शिखरे समुद्रात होती. हिमालयाच्या शिखरांवर जलचर प्राण्यांचे फासिलरूपे अवशेष मिळतात यावरून ही गोष्ट सिद्ध होते. परंतु दोन भूखंडातील टक्कर बंद होताच पर्वतांची उंची वाढणे बंद होते. त्याचबरोबर पाऊस, ऊन आणि वारे यांचे आघात झाल्याने उंची कमी होऊं लागते. याच तऱ्हेने पूर्वेकडील पर्वतांच्या

अघटित अनपेक्षित

[७१]

न्हाव्याने मणिभद्रासमोर कोणाला काही सांगणार नाही, असे शपथ घेऊन सांगितले आणि निघून गेला. जात असता तो विचार करू लागला :

दिगंबर जैनाच्या कपाळात दाणके हाणले तर सोन्याच्या पुतळ्यात तो बदलतो, हे मी प्रत्यक्ष डोळ्यांनी आज पाहिले. मला पूर्वी कधी हे माहीत नव्हते, म्हणून आजपर्यंत किती मूर्खपणाने गरीबीत दिवस काढावे लागले! मी दररोज सहासात तास निरनिराळ्या लोकांची हजामत करतो आणि सहासात चांदीचे तुकडे माझ्या हातात पडतात. तेवढ्यावर माझा एवढा संसार चालायचा कसा? हे दिगंबर जैन दिवसभर किती फिरताना दिसतात? परंतु काय उपयोग? मला ही गोष्ट पूर्वी माहीत असती तर मणिभद्रासारखी त्यांची डोकी फोडून मी सोन्याच्या विटांनी घर बांधले असते! तसे ह्यात आश्चर्य करण्यासारखे काय आहे म्हणा? पैसे मिळविण्यात मी न्हावी वाण्याची बरोबरी कशी काय करणार? लोक एकाएकी श्रीमंत कसे होतात हे मला कळत नव्हते व मी चकित होऊन नुसता पहात होतो. आतां कळले की त्यांची हुशारी आणि व्यापारात प्राविण्य म्हणजे काय? आणि त्यामुळे ते लक्षाधीश कसे होतात. आज मला कळले की दिगंबर जैन, एक चांगलेसे दांडके आणि जोराने वार करण्याची तयारी या तीन गोष्टी असल्या पाहिजेत. परंतु वाणी हे गुपित कोणाला कळू देत नाहीत. कारण त्यांना आपल्या जातीतले लोकच श्रीमंत व्हावेत असे वाटते. परंतु मला आतां ते गुपित ही कळले आहे. उद्यां मी गावातल्या सर्व

दिगंबर जैनांना आपल्या घरी जेवायला बोलावितो आणि त्यांची डोकी फोडून सोन्याचा ढीग आपल्या घरात लावतो. समजा ते सर्व सोने खर्च झाले, तरी भ्यायचे कारणच काय? देशात दिगंबर जैन थोडे थोडके आहेत का?"

असा विचार करून न्हाव्याने बऱ्याच काठ्या आणून एका पेटीत लपवून ठेवल्या. तो दिवस फार लांब असल्यासारखे त्याला वाटले, इतके उतावीळ झाले होते त्याचे मन. दुसऱ्या दिवशी, गावातल्या एका कोपऱ्यात दिगंबर जैनांचे देऊळ होते, तेथे तो गेला. त्याने महावीराच्या मूर्तीला प्रदक्षिणा घालून तीनदा साष्टांग नमस्कार घातला, आणि ओरडून म्हणाला–"जैनांचा जय असो. जिन आमचे रक्षण करो. जिन पत्नी यशोधरा आमचे रक्षण करो!" नंतर तो जैनांचे प्रमुख आचार्य होते त्यांचे दर्शन करून व नम्रपणे त्यांना नमस्कार करून म्हणाला–"गुरुवर्य! आज आपण आपल्या सर्व शिष्यांबरोबर आमच्या घरी जेवायला येण्याची कृपा करावी!"

तेव्हां जैन गुरूने विचारले–"श्रावका! आज जेवणाचे निमंत्रण देण्याचे विशेष कारण काय? आम्हांला तू भोजनभट ब्राह्मण समजलास की काय? आम्ही कोणाचे आमंत्रण स्वीकारीत नाही. भूक लागल्यावर एखाद्या गृहस्थाच्या घरी जातो व तो जी भिक्षा घालतो ती प्राणरक्षाणासाठी आवश्यक तेवढीच स्वीकारतो."

"भिक्षुवर्य! आपल्या या नियमाची मला माहिती आहे. परंतु माझी विनंती ऐकावी! आमच्या घरी अनेक वस्त्रे पडून आहेत. शिवाय अपार धन आहे. यांचा उपयोग आपणास ग्रंथ लेखनास व दानधर्म करण्यास होऊ शकेल. त्यानंतर आपली इच्छा! आपणांस मान्य नसेल तर मी इतर भिक्षुकांकडे जाईन." न्हावी म्हणाला.

ते ऐकून देवळात राहणारे सहा भिक्षू एक स्वरात म्हणाले–"ऐक रे! आम्ही येतो, जेवायला तुझ्या घरी! तू जो दानधर्म करशील तो कोण्या विशिष्ट व्यक्तीस दृष्टीसमोर ठेवून करणार नाहीस. म्हणून ते ग्रहण करण्यास आम्हांला हरकत नाही. तू आणखी कोणा भिक्षुकांकडे जाण्याची गरज नाही!"

विचित्र गोष्ट अशी की ब्रह्मचारी एकटा, सर्वसंगपरित्याग करणारा व भिक्षापात्र घेऊन दिगंबर राहणारा असूनही तो एक मानवच असतो. तृष्णा त्याला सोडीत नाही. याहून जास्त आश्चर्याची गोष्ट म्हणजे तो आपल्या बुद्धीच्या बळाने या लोभाचे समर्थन करतो. वृद्धावस्थेत, केस पिकल्यावर, दांत पडल्यावर, दृष्टी मंद झाल्यावर आणि कान बधिर झाल्यावर वाढतो तो हा लोभ व मोहच!

तिकडे न्हावी जैन भिक्षूंना आपल्या घरी बोलावून घेऊन गेला. आंतल्या आंगणात सर्वजण गेल्यावर त्याने सर्व दरवाजे बंद केले आणि मोठी पेटी उघडली. पेटीतून वस्त्र किंवा धन यांच्याऐवजी एक भले मोठे दांडके काढले. आणि अंगातले सर्व बळ एकवटून एकेका भिक्षुकाच्या टाळक्यात हाणीत सुटला. परंतु आश्चर्याची गोष्ट म्हणजे मणिभद्राने काठी मारली तेव्हां स्मित करणाऱ्या दिगंबर जैनासारखे एकाच्याही चेहऱ्यावर हास्य झळकले नाही, की कोणी एक वार करताच मेला नाही. म्हणून न्हाव्याला भयंकर राग आला.

सर्व जैन साधू स्वतःचा जीव वाचविण्यासाठी उंदरासारखे पळापळ करू लागले. दरवाजे बंद होते, म्हणून पळून जाणे शक्यच नव्हते. शेवटी दोघे जण बेशुद्ध होऊन जमिनीवर लोळू लागले. न्हाव्याला आनंद झाला. त्याला वाटले, त्यांचे सोन्याचे पुतळे होणार. परंतु रक्ताने माखलेले त्यांचे मृत देहच तेवढे तेथे त्याला दिसले.

इतर चार भिक्षू न्हाव्याचे पाय धरून त्याची मनधरणी करू लागले–"बाबा रे! आम्हांला जीवदान दे! आम्ही असा काय अपराध केला की तू आम्हांला मारीत सुटला आहेस? आमच्याजवळ काही नाही. तू दोघांना तर ठार केलेसच.

आतां आम्हां दोघांना तरी सोड." न्हावी रागाने ओरडला–"तुमच्यापैकी एकही सोन्याचा पुतळा झाला नाही. तुम्ही आपला हा फाजिलपणा सोडून लौकर सोन्याचे पुतळे व्हा!" असे म्हणत हाव्याने आणखी जोराने मारहाण सुरू केली.

भिक्षूंचा आक्रोश ऐकून बाहेरून जाणाऱ्या राजाच्या शिपायांनी दारे फोडून आत प्रवेश केला. त्यांनी चौघां भिक्षूंना वांचविले. नंतर न्हावी, चार भिक्षुक आणि दोन भिक्षुकांची प्रेते न्यायाधिशांसमोर शिपायांनी नेऊन ठेवली.

न्यायाधिशाने सर्व प्रकार ऐकून घेऊन न्हाव्याला विचारले–"तू हा सर्व अनर्थ कशासाठी केलास?"

न्हाव्याने जबानी दिली–"काल मणिभद्राने जे केले तेच तर मी केले. त्यात माझा दोष असा काय आहे?"

"मणिभद्र कोण व त्याने काय केले ते सर्व स्पष्ट सांग!" न्यायाधिशाने सविस्तर जबानी द्यायला सांगितली.

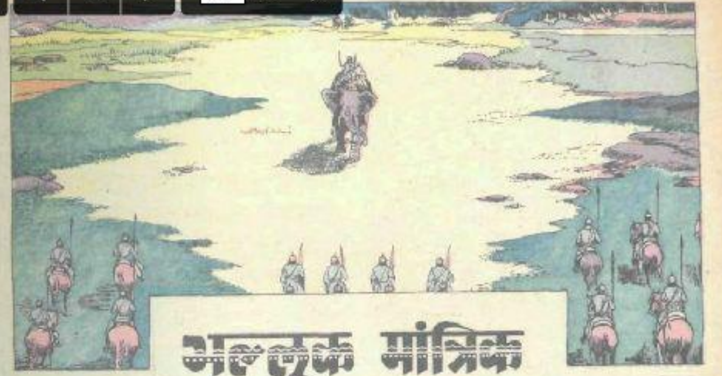
[illegible] एका दिगंबर जैनाच्या टाळक्यात दांडके हाणले तेव्हां तो जैन एक सोन्याचा पुतळा झाला. ते दृश्य मी स्वत: या डोळ्यांनी पाहिले." न्हावी म्हणाला.

न्यायाधिशाने मणिभद्राला बोलावून विचारले–"काल तू एका दिगंबर जैनाचा वध केलास, हे खरे का?"

मणिभद्राने सर्व वृत्तांत सांगितला. तेव्हां न्यायाधिशाने शिपायांना आज्ञा केली की "तुम्ही या मूर्ख न्हाव्याला कैद करून घेऊन जा आणि भाले खुपसून याला मृत्युदंड द्या." नंतर म्हणाला–"मूळ गोष्ट न कळल्यामुळे जे मूर्खपणाने असली कृत्ये करतात त्यांची अशीच दुर्गत होते. प्राचीन काळी अशाच तऱ्हेने एका ब्राह्मणाने मागचा पुढचा विचार न करता एका इमानदार स्वाभिभक्त मुंगुसाचा वध केला होता!"

"ती गोष्ट ऐकू तर द्याल!" मणिभद्राने विनंती केली. न्यायाधिशाने गोष्ट सांगितले.

भल्लूक मांत्रिक

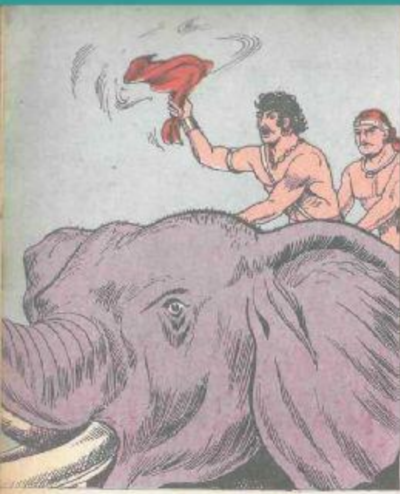
[११]

[राजा दुर्मुख रानोमाळ हिंडत असता त्याच्या राजधानीवर एका सामंत राजाने हल्ला केला व आपला अधिकार स्थापन केला. त्याचे डोके भल्लूक मांत्रिकाला अर्पण होण्यापूर्वी काही क्षण का होईना, आपण राजा म्हणून रहावे असे दुर्मुखाला वाटले. चांडाळ भल्लूक, वगैरे राजधानीपर्यंत पोचताच आतून घोडेस्वार व सैनिक बाहेर आले. पुढे–]

आपले भालेवर उचलून येत असलेल्या घोडेस्वारांना व त्यांच्या बरोबरच्या पायदळ सैनिकांना पाहून चोरांचा नायक नागमल्ल व त्याचे अनुयायी घाबरून गेले. त्यांच्या बरोबर हत्तीवर बसून जाणारे दुर्मुख राजाचे सैनिक घाबरून जाऊन परस्परांशी हलक्या आवाजात 'आतां'? अशा विचारात जागच्याजागी थबकून उभे राहिले.

नागमल्ल मात्र स्वत:ला सावरून त्याच्या अनुयायांना म्हणाला–"काय रे, त्या सामंत राजाचे इतके सैनिक आपल्यावर एकाएकी चालून येतील, असे स्वप्नात देखील वाटले नव्हते! ते कांही असो, आपल्याला भ्यायचे कारण नाही, आपल्या पाठीशी चांडाळ भल्लूक आणि उग्रदंड राक्षस आहेत."

"तरमग हत्तीला मागे वळवू का, नागमल्ला?" एका चोराने या शब्दात विचारले.

"छे छे! तसा विचारसुद्धा मनात आणू नकोस! सर्व आपल्याला पळपुटे भितरे म्हणतील! आणखी एक युक्ती सुचली आहे, मला! पाहू या तर कोठवर ती यशस्वी होते ती. अयशस्वी झालीच तर आपल्या रक्षणाला चांडाळ भल्लूक आणि उग्रदंड राक्षस आहेतच!"

"तरमग ते घोडेस्वार सैनिक आपल्या जवळ यायच्या आत काय करायचे ते कर." असे नागमल्लला सांगून एक चोर, आपसात फुसफुस करीत असलेल्या बरोबरच्या सैनिकांकडे वळून म्हणाला– "काय रे, काय चालला आहे तुमचा विचार? पळून जाऊन शत्रुला सामील व्हायचा विचार चालू आहे वाटतं? तुम्हांला उभा फाडून खाईन, लक्षांत ठेवा!"

नागमल्लाने रागाने एकदां हत्तीवरच्या दोघां सैनिकांकडे पाहिले आणि चटदिशी डोक्याचा फेटा सोडून तो हवेत हालवून उडवीत, त्यांच्यावर धावून येणाऱ्या शत्रु-सैनिकांना संबोधन करून म्हणाला–"मी तुमचा एक मित्र म्हणून येत आहे. तुम्ही आहांत तेथेच थांबा. तुमचे महाराज कोठे आहेत? आम्ही जुने महाराज, दुर्मुखराज यांना कैद करून बरोबर घेऊन येत आहो. आम्हांला चांगलंसे पारितोषिक मिळालं तर आम्ही जुन्या कैदी महाराजांना सोपवून परत आपल्या वाटेने निघून जाऊ."

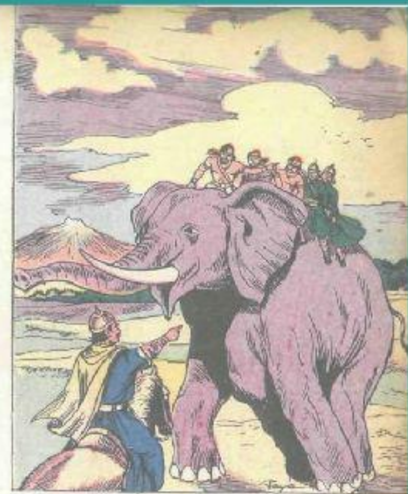
नागमल्ल म्हणाला ते ऐकून जवळ येत असलेले घोडेस्वार व सैनिक थांबले. घोडेस्वारांचा नायक इतर घोडेस्वारांना मागे थांबायला सांगून एकटा थोडा पुढे येऊन म्हणाला–"यात काही दगलबाजी तर नाही? किल्लयाच्या तटावरून आमच्या महाराजांनी व प्रधानांनी तुम्हांला जंगलातून येत असतांना पाहिलेच आहे!"

"दगलबाजीच करायचा हेतू असता तर दिवसा ढवळ्या इतक्या थोड्याशांना बरोबर घेऊन कोणी येण्याचा विचार तरी केला असता का? तुम्ही बळकावलेला किल्ला जुने महाराज जिवंत असेपर्यंत सुरक्षित नाही व तुमच्या महाराजांचा जीवही धोक्यातच राहणार. म्हणून तुमच्या महाराजांनी आम्हांला चांगलेसे बक्षिस दिले तर आम्ही कैद करून आणलेल्या जुन्या महाराजांना तुमच्या महाराजांच्या हाती देऊ. परंतु त्यांना दुर्मुख महाराजांना विकत घेण्याचा ठराव मान्य नसेल तर आम्ही त्यांना घेऊन परत अरण्यात जाऊ." नागमल्ल म्हणाला.

ते ऐकून घोडेस्वारांचा नायक, काय करावे या विचारात, एकदोन मिनिटे, डोके खाजवीत उभा राहिला व हे वीरपुरुषाला शोभणारे काम नाही हे ओळखून कडक शब्दात मिशा पिळवटून व आपली तलवार उगारीत म्हणाला–"परंतु तू कोण, तुझं नाव काय हे तर तू सांगितलेसच नाही?" अद्याप काय करावे हे तो ठरवू न शकल्या-सारखा दिसला.

हा कोणीतरी मंदमती मूर्ख दिसतो आहे, असा विचार करून नागमल्लाने आपला फेटा डोक्याला घट्ट बांधला व म्हणाला– "माझं नाव नागमल्ल, मला सर्व नागमल्ल मालक म्हणून हाक मारतात. जंगलात चांगली दुर्मिळ अशी रानटी जनावरे धरून ती विकत घेण्याची शक्ती असणाऱ्यांना विकण्याचा मी धंदा करतो."

"असं म्हण की! तू म्हणालास ते मी आमच्या महाराजांना जाऊन सांगतो."

असे सांगून घोडेस्वारांचा नायक घोड्याला मागे वळवू लागला, परंतु थांबून त्याने विचारले–"तुझ्या पाठीमागून दूर काहीजण मिळून येत आहेत त्यांत राक्षसासारखा एक आणि परशू हातात घेऊन अस्वल येत आहे तो खरोखरचा राक्षस आणि अस्वल आहेत की आमचे मंत्री म्हणाले तसे त्यांची सोंगे करून आलेले कोणी आहेत?"

"ते कळावे या साठी तुमच्या महाराजांनीच स्वतः इकडे येणे बरोबर होईल? त्यांच्याकडून बक्षिसाची रक्कम हाती पडतांच दुर्मुख महाराजांना सोपवून नंतर राक्षसाची व अस्वलाची माहिती मी सांगेन." नागमल्ल स्मित करून म्हणाला.

घोडेस्वारांचा नायक समाधान झाल्या-सारखा मान हलवून तलवार वर उचलून सैनिकांना म्हणाला–"अरे, हे पहा तुम्ही एक पाऊलही मागे टाकलेत किंवा पुढे टाकलेत तर तुमची डोकी तुमच्या मानेवर राहणार नाहीत. आपल्या प्रधानांनी सांगि-तल्याप्रमाणे हे सोंग धारण करून आलेलेच दिसत आहेत. मी जाऊन महाराजांना या सर्व गोष्टी कळवून परत येतो." असे सांगून तो आपला घोडा वळवून पळत निघून गेला.

किल्लयाच्या फाटकाजवळ उभा राहून सामंत राजा सूर्यभूपती ते सर्व पहात होता. त्याने व प्रधानाने घोडेस्वारांचा नायक जवळ आल्यावर त्याला विचारले–"शत्रूवर हल्ला करायचे सोडून त्यांच्याशी मंत्रणा करीत होतास का?"

घोडेस्वारांच्या नायकाने सर्व गोष्टी सविस्तर सांगितल्या व म्हणाला–"आपण त्याला बक्षिस म्हणून काही पैसे दिलें तर दुर्मुख महाराजांना आपल्या हाती देऊन ते परत जाणार म्हणताहेत!"

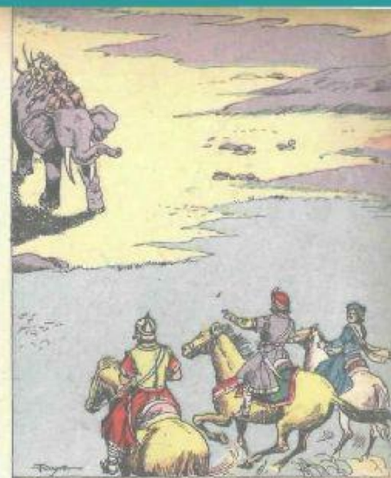
दुर्मुखाचे नाव ऐकताच सामंत दचकून म्हणाला–"म्हणजे दुर्मुखराज अजून जिवंतच आहे तर! त्याला रानटी श्वापदांनी खाऊन टाकले हे आपल्या हेरांनी येऊन सांगितले ते खोटें होते तर! प्रधान, तुम्ही त्या हेरांची ताबडतोब डोकी उडवा!" त्याने रागाने हुकूम केला. मंत्री विचारात पडला. चिंता आणि काळजी त्याच्या तोंडावर झळकली. म्हणाला–"महाराज, ते दोघे हेर तूर्त किल्लयात नाहीत. मी त्यांना पुन्हां अरण्यात पाठविले आहे. आणखी एक गोष्ट जास्त खोलात शिरून चौकशी केल्यावर कळले की तो खरोखरचा राक्षस आहे व ते अस्वल म्हणजे युद्धविद्या चांगले शिकलेले आहे असे वाटते. या सर्वांहून भीती वाटण्या-सारखी गोष्ट म्हणजे ते कैद करून आणीत आहेत ते दुर्मुख महाराज नसतीलही."

ते ऐकून सूर्यभूपती सामंताला कमालीचा राग आला. म्हणाला–"तुला एका सल्ला-गाराच्या पदवीवरून मंत्रीपदावर बसविले. ही माझीच चूक झाली. तुझी योग्यता एखाद्या सामंत राजाला सल्ला देण्यापुरतीच आहे, राजाला सल्ला देण्याची योग्यता तुझ्यात नाही." असे सांगून घोडेस्वारांच्या नायकाकडे वळून म्हणाला–"सेनापती, ते पुरते दहाजणसुद्धां नाहीत, त्यांच्याशी समेटाची बोलणी करण्याची गरजच काय? त्यांना निमूटपणे शरण यायला सांगा! मान्य केले नाही तर मुसक्या बांधून त्यांना किल्लयात ओढून घेऊन या. बक्षिस वगैरेच्या गोष्टी मागाहून पाहूं!"

"तो खरोखरच राक्षस असेल तर धोका आहे, महाराज!" घोडेस्वारांचा नायक कांपऱ्या आवाजात म्हणाला.

सूर्यभूपती दातओठ चावून खेकसून म्हणाला–"तुझ्या बरोबर जेवढे सैन्य आहे ते एकच राक्षस काय, शंभर राक्षस असले तरी त्यांच्या मुसक्या बांधून आणायला पुरेसे आहे. मीच येतो बरोबर. कोठे आहे माझा घोडा?" असे म्हणत घाईघाईने बुरुजावरून खाली उतरून आला.

एका नोकराने घोडा आणून उभा केल्याबरोबर सूर्यभूपती त्यावर चटदिशी बसला. मंत्री आणखी एका घोड्यावर बसला. समोर सामंतराजा, दोन्ही बाजूला मंत्री आणि सेनापती निघाले. किल्लयाचे फाटक ओलांडून बाहेर मैदानात आले.

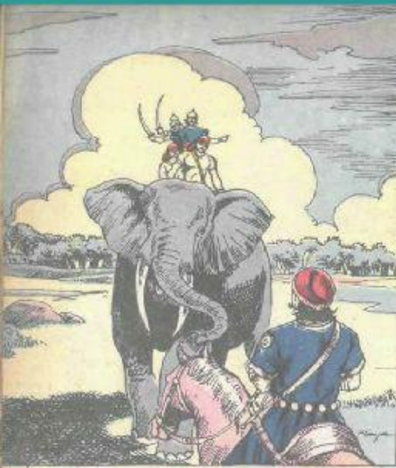

त्यांना येत असलेले पाहून नागमल्ल अत्यंत उत्साहाने म्हणाला–"माझी युक्ती यशस्वी झाली. सामंत राजा, मंत्री आणि सेनापती आपल्या जाळ्यात सापडणार!"

"या तिघांना धरून दिल्याबद्दल दुर्मुख-राजा चांगलंसं बक्षिस देईल असं वाटतं का, नागमल्ला?" दोघां चोरांनी विचारले.

"अरे, इनाम बक्षिसच काय म्हणतोस? दुर्मुख महाराज आपल्याला एखादे संस्थानच बहाल करतील!" नागमल्ल म्हणाला. दोघे सैनिक म्यानेतून तलवारी उपसू लागलेले पाहून त्याने त्यांना दटावले.

सामंत राजा नागमल्लाच्या हत्तीजवळ येऊन म्हणाला–"तू सांगितलेस ते माझ्या

सेनापतींनी सर्व सांगितले, व ते ऐकूनच आलो आहे. माझ्या राज्यात शिरून माझ्या किल्ल्यासमोर उभा राहून माझ्यासारख्या एका राजाशी सौद्याच्या गोष्टी करतो आहेस का? ताबडतोब जा आणि आणि हत्तीवर दुर्मुखाबरोबर जेजे कोणी आहेत त्या सर्वांना आणि त्या दोघां सोंगाड्यांना बोलावून घेऊन ये. किल्ल्यात गेल्यावर तुला व त्या दोघां सोंगाड्यांना त्यांच्या त्यांच्या योग्यतेप्रमाणे काय ते बक्षिस देईन. दुर्मुख राजाचे डोके किल्ल्याच्या ध्वज स्तंभाला की फाटकाला लोंबकळत ठेवायचे ते मी नंतर ठरवीन."

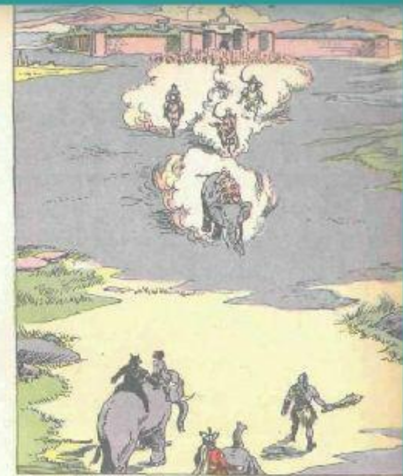
सामंत राजाने ते म्हटल्यावर नागमल्लाची खात्री झाली की आपली युक्ती फसली. त्याला दुर्मुखराजाविषयीं किंवा सामंतराजा सूर्यभूपती याच्याविषयी प्रेम आदर किंवा द्वेष कमी किंवा जास्त असण्याचे काही कारण नव्हतेच. सूर्यभूपती आपल्याच घमेंडीत उग्रदंड किंवा चांडाळ भल्लूक यांचा अपमान करायला निघाला तर त्यात विनाकारण रक्तपात मात्र फार होणार यात त्याला थोडी देखील शंका नव्हती. तसा रक्तपात होणे नागमल्लला बरोबर वाटत नव्हते.

नागमल्ल काय उत्तर द्यावे या विचारात असता हत्तीवर बसून येत असलेले दुर्मुखाचे दोघे सैनिक तलवारी उपसून ओरडले– "दुर्मुख महाराज की जय!" आणि उभे राहून सामंत राजाला संबोधन करून म्हणाले–"कायरे ए, सूर्यभूपती! तुझं मरण आता चुकत नाही, बघ! दुर्मुख महाराजांना मदतीला खरा राक्षस आणि मंत्रबळ असलेला चांडाळ भल्लूक आले आहेत!"

'दुर्मुख महाराज की जय!' असा जयघोष ऐकतांच सामंत सूर्यभूपती संतापला आणि सैनिक जे म्हणाले होते ते जणुंकांहीं त्याला ऐकूच आले नाही. शेजारी मंत्री होता, त्याला म्हणाला–"या मूर्खांना आणि त्यांच्या पाठीमागून येणाऱ्या त्या सोंगाड्यांना, माझ्या शक्तिसामर्थ्याची ओळख नाहीशी दिसते आहे. लौकर घोडेस्वारांना आणि सैनिकांना बोलावून यांना जंगलांत पळून जाऊ न देतां यांच्या चारीबाजूला वेढा घालून कैद करा पाहू!" असे मोठ्याने सांगत सूर्यभूपतीने तलवार उपसली आणि चोरांचा नायक नागमल्ल ज्या हत्तीवर बसून येत होता, त्या बाजूला घोड्यावर बसून निघाला.

आलेल्या संकटाची कल्पना येताच नागमल्ल विचार करीत फार वेळ थांबला नाही. लगेच त्याने तो बसला होता त्या हत्तीला मागे वळविले आणि उग्रदंड राक्षस व चांडाळ भल्लूक दोघे होते त्या बाजूला जाऊन ओरडून म्हणाला–"चांडाळ भल्लूक मालक! उग्रदंड प्रभो! माझी युक्ती फसली. सामंत राजा आपल्या सर्व सैन्यानिशी आपल्यावर चालून येत आहे!"

सामंत राजाने अपमान केला होता तरी दुर्लक्ष करून, आपली स्वामिभक्ती दाखवायला हीच खरी संधी आहे, असा विचार करून मंत्र्याने आपल्या घोड्याला जोराने चाबकाचे दोन तडाखे ओढून त्याला नागमल्लाच्या हत्ती मागे फिरवून पळवू लागला, त्याचा पाठलाग करण्यासाठी घोड्याला सोडला आणि म्हणाला–"अरे देशद्रोही! थांब! तुमच्या सर्वांची डोकी उडविल्याशिवाय महाराज सूर्यभूपतींच्या मनाला शांती मिळणार नाही!"

मध्यंतरी सेनापतीने आपल्या घोडेस्वारांना आणि सैन्याला पुढे यायला खूण केली. त्या आधीच पुढे मंत्री व पाठीमागून सामंत सूर्यभूपती उग्रदंड व चांडाळ भल्लूक होते त्या जागी पोचले.

किल्ल्यावर अधिकार करणाऱ्या सामंत सूर्यभूपतीला पाहताच दुर्मुखराजा उग्र होऊन तलवार उपसून ओरडला–"अरे, सामंत भूपती! मी परराज्य जिंकण्यासाठी निघालो असतां संधी साधून तू माझा किल्ला बळकावलास का? ये, तुझे डोके मी आतां या क्षणाला उडवितो." असे

म्हणत तो हत्तीवरून सामंत राजाच्या घोड्यावर उडी मारण्यासाठी पुढे सरसावला. सैनिकांनी त्याला अडविले तरी तिकडे दुर्लक्ष करून त्याने उडी मारलीच. परंतु घसरून खाली पडला. तरी चटदिशी उभा राहिला.

ते पाहून चांडाळ भल्लूक जोराने टाळी वाजवीत म्हणाला–"ओहो! केवढं धाडस रे! जंगलात एका चित्त्यासमोर तलवार उपसून पुढे यायची छाती झाली नाही या दुर्मुखाला. आतां किल्ला दिसतांच व सिंहासनाची आठवण होताच शत्रूवर त्वेषाने हल्ला करायला निघाला आहे!"

आपला शत्रू जमिनीवर पडलेला पाहून आणि नंतर उभा झालेला पाहून सामंत सूर्यभूपतीला परमानंद झाला. म्हणाला–"ओहो! शत्रुऋण उरता कामा नये! ये असा पुढे, तुझे डोके उडवितो!" असे म्हणत त्याने घोड्याला दुर्मुखाकडे वळविला.

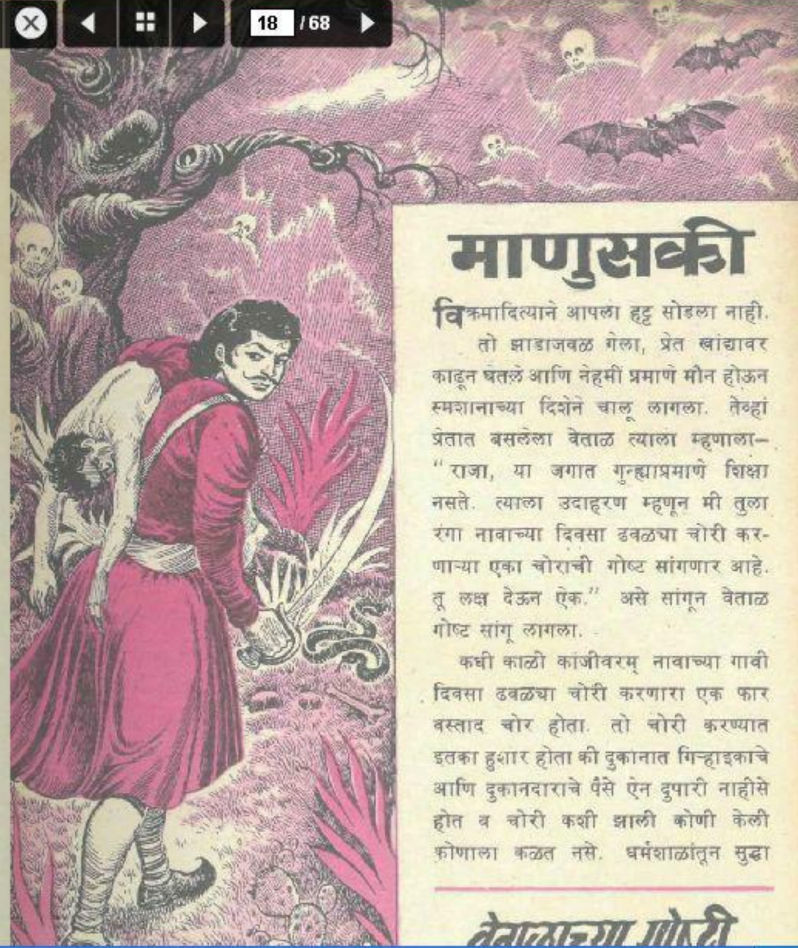
त्याच वेळी चांडाळ भल्लूकाच्या हत्तीवर बसून येत असलेल्या शिकाऱ्याने चटदिशी [illegible] सूर्यभूपतीवर सोडला. परंतु नेम चुकला आणि बाण घोड्याच्या पाठीला लागला. घोडा हिणहिणत मागच्या पायांवर उभा राहिला.

सामंत राजा खाली पडण्याच्या बेतात होता तरी लगाम घट्ट धरून बसला. म्हणून त्याच्या जिवाचा धोका टळला. दुर्मुखाने सामंत राजाच्या मंत्र्याला घोड्यावरून खाली ओढले आणि स्वतः त्या घोड्यावर बसून सूर्यभूपतीच्या बाजूला घोड्यावर बसून आला.

आपण शत्रूच्या मध्ये अडकलो आहो, हे सामंताला कळले. त्याने घोड्याला मागे फिरवून किल्ल्याच्या दिशेने पळविले आणि सैन्याला सावध केले. दुर्मुख राजाने घोड्याला टाच मारली आणि तलवार आकाशात उभी धरून कर्कश आवाजात ओरडला–"अरे सामंता! पळपुट्या, थांब!" आणि त्याचा पाठलाग करीत निघाला.

(क्रमशः)

माणुसकी

विक्रमादित्याने आपला हट्ट सोडला नाही. तो झाडाजवळ गेला, प्रेत खांद्यावर काढून घेतले आणि नेहमीं प्रमाणे मौन होऊन स्मशानाच्या दिशेने चालू लागला. तेव्हां प्रेतात बसलेला वेताळ त्याला म्हणाला–"राजा, या जगात गुन्ह्याप्रमाणे शिक्षा नसते. त्याला उदाहरण म्हणून मी तुला रंगा नावाच्या दिवसा ढवळ्या चोरी करणाऱ्या एका चोराची गोष्ट सांगणार आहे. तू लक्ष देऊन ऐक." असे सांगून वेताळ गोष्ट सांगू लागला.

कधी काळी कांजीवरम् नावाच्या गावी दिवसा ढवळ्या चोरी करणारा एक फार वस्ताद चोर होता. तो चोरी करण्यात इतका हुशार होता की दुकानात गिऱ्हाइकाचे आणि दुकानदाराचे पैसे ऐन दुपारी नाहीसे होत व चोरी कशी झाली कोणी केली कोणाला कळत नसे. धर्मशाळांतून सुद्धा

वेताळाच्या गोष्टी

अशा चोऱ्या होत. चोराला कोणी कधी पाहिले नव्हते. म्हणून त्याला ओळखणे शक्यच नव्हते. ज्यांच्या घरी किंवा खिशातून चोरी होई तेदेखील केव्हां कशी चोरी झाली, सांगू शकत नव्हते. शेतकरी, व्यापारी सरकारी नोकरी करणारे सर्वांना या दिवसा ढवळ्या होणाऱ्या चोरीचा तडाखा बसत होता. घरात असेपर्यंत त्यांच्या पैशाला कोणी हात लावीत नसे, एवढेच.

या चोरीच्या तक्रारी नगराच्या कोतवालाकडे दररोज येत. त्याने चोराला पकडण्यासाठी आपले हेर नेमले. परंतु काही उपयोग झाला नाही. त्या चोराचे नाव रंगा होते. त्याला पाहून कोणी त्याला

तले त्याचं कसब अत्यद्भुतच होते.

अधिकारी चोराला पकडू शकले नाहीत त्याचे कारण तो सामान्य चोर नव्हता. सामान्य चोर ज्या परिस्थितीत व ज्या तऱ्हेने चोरी करतात त्या परिस्थितीत व त्या तऱ्हेने रंगा चोरी करीत नसे. त्याने ज्यांच्या घरी किंवा दुकानात चोरी केली तेसुद्धा त्याला पाहून चोर म्हणणे शक्य नव्हते. म्हणून रंगाला कैद करायचे तर या सर्व गोष्टी लक्षात ठेवणे आवश्यक होते.

एकदां रंगाने भर रस्त्यात एका व्यक्तीकडून पैशाची थैली चोरली. त्या पिशवीत पैशाबरोबर एक चिट्ठी ठेवलेली होती. ती एका बाईने लिहिलेली चिट्ठी होती. तिचा नवरा मरणाला टेकला होता व त्याच्याकडे खर्चायला पैसे नव्हते आणि औषध पाण्यासाठी पैशाची गरज होती. त्यासाठी ताबडतोब पैसे पाठवून तिच्या कपाळाचे कुंकू राखण्यासाठी विनवणी करून तिने आपल्या भावाला पत्र लिहिले होते.

ते पत्र वाचल्यावर रंगाच्या अंगाचा थरकांप उडाला. तो ते पैसे घेऊन ते पत्र लिहिणाऱ्या स्त्रीला जाऊन भेटला. त्याने घरात पाऊल टाकतांच त्याला शिपायांनी अटक केली. त्याच वेळी रंगाने ज्या व्यक्तीकडून ती पिशवी चोरली होती ती व्यक्ती घरातून बाहेर आली. ती व्यक्ती दुसरीतिसरी कोणी नसून वेष पालटून फिरणारा कोतवालच होता. दिवसा ढवळ्या चोरी करणाऱ्या चोराला धरण्यासाठी जवळजवळ एक महिनाभर तो वेष पालटून व पिशवी घेऊन गावात फिरत होता. त्याने टाकलेल्या जाळ्यात चोर सापडला.

न्यायालयात चोराच्या गुन्ह्याची चवकशी झाली. त्यात तोच दिवसा ढवळ्या चोरी करणारा चोर असल्याचे सिद्ध झाले. परंतु कोतवालाने, यापुढे चोरी करणार नाही अशी शपथ रंगाला घ्यायला लावून त्याला सोडून दिले.

वेताळाने येथवर गोष्ट सांगून विचारले– "राजा, कोतवालाने इतके दिवस परिश्रमपूर्वक मेहनत करून चोराला पकडले आणि त्याला काही एक शिक्षा न करतां कसं काय सोडून दिले? त्याला शिक्षा करायची नव्हती तर त्याला धरले कशाला आणि त्याची चवकशी केली कशाला? या शंकांचे समाधानकारक उत्तर माहीत असून तू दिले नाहीस तर तुला माहीतच आहे, तुझ्या डोक्याची शंभर शकले होऊन तुझ्याच पायावर लोळू लागतील."

विक्रमादित्य म्हणाला–"कोतवालाला चोराला कैद करण्यात कष्ट काय झाले? चोरांत माणुसकी असल्याकारणाने चोर सापडला. माणुसकी नसती तर कोतवालाच्या जाळ्यात तो सापडलाच नसता. कोतवालाने चोराला थोडीसुद्धा शिक्षा केली नाही व चवकशी सर्वांसमक्ष केली त्याचे कारण, रंगा आहे कसा हे कोणाला माहीत नव्हते. त्याचा तोंडावळा पाहायला मिळाल्यानंतर त्याच्या हातून चोऱ्या होणे शक्य नव्हते. तोच चोर असल्याची गोष्ट सर्वांना कळावी याचसाठी कोतवालाने जाहीर चवकशी ठेवली होती. म्हणून त्याला शिक्षा केल्याशिवाय सोडून दिले."

अशातऱ्हेने राजाचे मौन भंग होताच वेताळ प्रेतासह अदृश्य झाला आणि पुन्हा झाडाला जाऊन लोंबकळू लागला.

(कल्पित)

दिवाणाची निवड

कांभोज देशाचा दिवाण सुमंत्र फार हुशार होता. उतारवय येत चालले तेव्हां त्याने आपल्या जागीं एका योग्य व्यक्तीची निवड करण्याचे ठरवून महाराजांना तसे कळविले आणि या पदासाठी योग्य तरुण मंडळींना अर्ज पाठवावे असे जाहीर केले. त्यासाठी त्याने देशभर दवंडी पिटविली. दवंडी ऐकून कित्येक उमेदवार त्याला भेटायला आले. दिवाणाने राजधानीपासून एका मैलावर एक डेरा घालून सर्वांनी तेथे भेटायला यावे असे कळविले. पुष्कळ लोक भेटायला आले. परंतु सुमंत्राने त्यांपैकी दोघांचीच निवड केली. त्यांची शेवटची परीक्षा घेण्याचे ठरवून त्याने दोघांना बोलाविले व म्हणाला–"तुम्ही स्वतःचा जीव धोक्यात घालीत आहां, हे पद स्वीकारून. तरी ही जबाबदारी तुम्ही स्वतःवर घेतली पाहिजे. मी एक पत्र देतो, ते तुम्ही महाराजांना नेऊन द्या. ते अर्ध्या वाटेवर एकाने व उरलेल्या वाटेवर दुसऱ्याने न्यायचे आहे; परंतु कोणी ते वाचता कामा नये.

धर्मदत्त व सुमित्र या नावाचे ते दोघे उमेदवार पत्र घेऊन निघाले. प्रथम अर्धी वाट सुमित्र पत्र घेऊन निघाला. त्याने ते पत्र वाटेत लखोट्यातून काढून वाचले आणि घाबरून जाऊन लखोटा धर्मदत्ताच्या हातात देऊन तो पळून गेला. धर्मदत्त पत्र घेऊन सरळ दरबारात गेला आणि विदूषकाच्या हाती महाराजांकडे ते पत्र पोचते केले. त्या पत्रात–"हे पत्र आपल्या हातात पोचते करणाऱ्याला ताबडतोब फाशी द्यावी," असे लिहिले होते.

राजाने धर्मदत्ताला फाशी द्यावी अशी आज्ञा केली.

धर्मदत्त लगेच म्हणाला–"महाराज, आपल्या हातांत पत्र पोंचते करणारा विदूषक आहे. मग मला कां शिक्षा?"

सुमंत्राने धर्मदत्तालाच दीवाणगिरी द्यायला महाराजांना सांगितले.

गुणी मुलगा

राघवराव नावाच्या एका श्रीमंत शेतकऱ्याकडे सदू नावाचा एक तरुण मुलगा नुकताच कामाला लागला होता. राघवराव हे भयंकर तापट व क्रूर स्वभावाचे असल्याचे सदूला नोकरीवर लागण्यापूर्वीच कळले होते. तरी सदूने राघवरावांकडे नोकरी करण्याचे ठरविले. राघवरावांच्या घरी काम करून त्यांची नोकरी सोडून आलेल्या इतर पोऱ्यांनी सदूला राघवरावांच्या दुष्टपणाची तिखट-मीठ लावून पुष्कळ माहिती सांगितली होती, तरी सदूने तिकडे दुर्लक्ष केले.

सदू कामावर लागला त्या घटकेपासून राघवरावांचा कडकपणा आणि करडेपणा सुरू झाला. राघवराव सदूला स्वस्थपणे जेवूंसुद्धा देत नसत. तो पाणी पिऊ लागला की, मोकळेपणे पिऊ देत नसत. तो जेवायला बसला असला की काहीतरी काम सांगून ते त्याला पानावरून उठवीत असत. मध्यरात्री सदू गाढ झोपेत असतां त्याला उठवून त्याला काहीतरी काम सांगत. परंतु सदू हसत उठून उभा राही व त्यांनी सांगितलेले काम करी.

म्हशीने दूध दिलं नाही की त्याबद्दल सदूलाच शिव्या खाव्या लागत. एकदां शेतात कोपऱ्यात पीक वाळून गेलेले दिसले तेव्हा कारणाशिवायच राघवरावांनी सदूला ठोकून काढले. आणखी एकदा घरच्या कोंबड्यांपैकी एकीला बोक्याने धरले तर त्याबद्दल सदूला चोप बसला.

अशा तऱ्हेने राघवराव सदूला किती दुष्टपणाने वागवीत असले तरी सदू ते सर्व हसत हसत सहन करीत आला. कधी सदू हे सर्व कां सहन करीत आहे, याचा विचारही राघवरावांच्या मनाला कधी शिवला नाही.

राघवराव सदूला इतक्या क्रूरपणाने वागवीत असलेले त्यांच्या बायकोला मुळीच आवडत नसे. अशा राक्षसासारख्या पती-बरोबर बिचारी कित्येक वर्षं संसार करीत आली होती. बायकोच ती तिला सहन केल्याशिवाय मार्गच नव्हता. पूर्वी कित्येक मुलं राघवरावांच्या मारहाणीला आणि शिव्याशापाला कंटाळून सोडून निघून गेली होती. सदू तसाच पगार घेऊन निघून जाईल असे तिला वाटत होते. परंतु सदूने तसे केले नाही. त्याला मालकाच्या त्या वागणुकीचा काही त्रास होत आहे, असे देखील तिला कधी दिसले नाही. सदू उत्साहाने सर्व कामे तर करीच करी, शेता-तली कामे सुद्धा करी. त्याचा कामसूपणा पाहून इतर आश्चर्य करीत की, राघवराव अशा मुलाला इतक्या क्रूरपणाने कां वागवीत आहेत!

शेवटी राघवरावांच्या बायकोनेच सदूला बोलावून विचारले–"कायरे, तू इतक्या प्रेमाने व आस्थेने काम करतोस आणि

तुला ठोकून काढतो आणि वर शिव्या देतो! तू हे कसं काय सहन करतोस? मी तुला तुझा पगार देते आणि वर चार पैसे देते, तू नोकरी सोडून जा कसा! दुसरीकडे नोकरी करून सुखाने चार घास खा!"

"असं कां हो म्हणतां आई? तुम्ही मला आईसारख्या आणि मालक बापासारखे आहेत. मुलाला बाप नाही का रागावत आणि मारीत? माझ्या हितासाठीच तर ते असं करतात! तुमची दोघांची सेवा माझ्या हातून घडावी, एवढीच इच्छा आहे!" सदू म्हणाला.

ते सर्व आड उभे राहून राघवरावांनी ऐकलं. त्यांना कोणीतरी थोबाड फोडल्या-सारखं वाटलं. स्वतःचा मुलगा सुद्धा एवढे प्रेम दाखविणार नाही, एवढे प्रेम व विश्वास एक पगारी पोऱ्या दाखवतो आहे. त्या क्षणापासून राघवरावांनी सदूला स्वतःच्या मुलासारखं पहायचं ठरविले व त्याला मारहाण करणे व शिव्या देणे सोडून दिले.

प्रामाणिक पोऱ्या

चंद्रराव पैशाच्या पेटीजवळ बसून हिशोब करीत असतां त्यांची बायको लक्ष्मी येऊन म्हणाली–"काय हो, अजून आपल्या बकऱ्या परत आल्या नाहीत. तुम्ही नव्या पोऱ्याला कामाला लावलंत आणि त्याच्या-वर विश्वास टाकून बकऱ्या चरायला घेऊन जा, म्हणून त्याला पाठविलेत. अजून तो आला नाही, आतां काय करायचं?"

चंद्रराव बकऱ्या चरायला घेऊन जायला एका पोऱ्याच्या शोधात असतां त्यांचे मित्र रामदास गोपू नावाच्या मुलाला घेऊन आले आणि कामावर लावून घे, म्हणून त्याला ठेवून गेले. त्याच दिवशी गोपूला बकऱ्या घेऊन जायला चंद्ररावांनी सांगितले. बकऱ्या परतायची वेळ झाली, परंतु गोपूचा पत्ता नाही

"मुलगा विश्वासाचा नसेल तर रामदास त्याला कशाला घेऊन येईल? येईल लौकर भिण्याचं कारण नाही." असे सांगून चंद्र-रावांनी बायकोची समजूत घातली.

परंतु त्यांना मनात मात्र धाकधूक वाटत होती. कारण समजा, तो बकऱ्यांना घेऊन कोठे निघून गेला तर त्याला कोठे शोधायचे?

चंद्ररावांनी काम संपवून पेटी बंद केली आणि बाहेर ओटीवर येऊन उभे राहिले. तेवढ्यात पोऱ्या बकऱ्यांना घेऊन परत आला. चंद्रराव आणि लक्ष्मी दोघांचा जीव भांड्यात पडला.

गोपू दिसायला भोळा आणि विश्वास-पात्रच असा वाटे. परंतु चंद्ररावांनी त्याची परीक्षा घ्यायचे ठरविले. गोपू घरात झाडलोट करी. तेव्हां चंद्रराव दररोज पावली, पैसा किंवा असंच काही, कोठेतरी टाकून ठेवीत. गोपूने एक पैसा देखील न घेता, त्याला जे सापडलं ते मालकाला

किंवा मालकिणीला आणून दिले. म्हणून चंद्ररावांचा गोपूवर आणखी थोडा विश्वास बसला.

"गोपूवर उगीच संशय करीत बसण्यात अर्थ नाही. तो चांगला दिसतो आहे!" असं मनाशी ठरवून त्यांच्या मनात काही एक संशय नसल्याचं त्यांनी बायकोला सांगितले.

बायको म्हणाली–"अहो, सुरवातीला ही मुलं चांगली वागतात, पुढे चार दिवस गेले की यांचे गुण बाहेर पडू लागतात."

गोपूच्या प्रामाणिकपणाची आणखी एक शेवटची परीक्षा घ्यायचा विचार करून चंद्ररावांनी आपल्या एका मुसलमान मित्राला काही पैसे देऊन त्याला काही सांगून पाठविले.

गोपू बकऱ्या चरायला घेऊन गेल्यावर तो मुसलमान मित्र गोपूला रानात भेटला. म्हणाला–"काय रे मुला, मी दहा रुपये देतो तुला, तू मला एक बकरा देतोस का?"

तुम्ही माझ्या मालकाला जाऊन विचारा!" गोपू म्हणाला.

त्या मुसलमान मित्राने बकऱ्याचा भाव वाढविला आणि शेवटी एका बकऱ्याला शंभर रुपये देतो म्हणाला. गोपूने थोडा विचार केला व म्हणाला–"बरं द्या!" आणि शंभर रुपये घेऊन त्याने त्या मुसलमानाला एक बकरा दिला.

संध्याकाळी गोपू बकऱ्या घरी घेऊन आला तेव्हां चंद्ररावांना जाऊन भेटला व म्हणाला–"अहो कोणीतरी वेडा पीर मुसलमान आला आणि शंभर रुपये देऊन एक बकरा विकत घेऊन गेला. हे घ्या, ते पैसे. या पैशांनी आपल्याला दहा बकरे विकत घेता येतील असा विचार करून मी तो बकरा विकला." असे सांगून त्याने शंभर रुपये चंद्ररावांना दिले.

तेव्हांपासून चंद्रराव किंवा लक्ष्मी दोघांपैकी कोणीच गोपूवर संशय घ्यायचे सोडून दिले.

देवाशीच लबाडी

एका गावात गणूशेट नावाचा व्यापारी रहात असे. तो दररोज दुकान बंद करतेवेळी सर्व पैसे तिजोरीत ठेवून म्हणे, "देवा! या पेटीत ठेवलेल्या पैशांना कोणी हात लावला नाही तर मी तुझ्या समोर एक नारळ फोडीन." हा दररोजचा प्रघात होता.

असा एक महिना लोटला, परंतु गणशेटने एक देखील नारळ देवासमोर फोडला नाही. तेव्हां देव एकदा गणुशेटच्या स्वप्नात आला व म्हणाला–"कित्येक दिवसांपासून तू नारळ फोडीन, म्हणतो आहेस, परंतु एक नारळ देखील फोडला नाहीस. असे का?"

"कसा फोडू रे देवा? नारळ फोडायचा म्हणजे विकत घेतला पाहिजे नाही का? विकत घ्यायचा म्हणजे तिजोरीतून पैसे काढले पाहिजेत नाही का? तिजोरीतून पैसे काढायचे म्हणजे पैशांना हात लावला पाहिजे की नाही? पैशाला कोणी हात लावू नये यासाठीच नारळ फोडायचा म्हटले होते नाही का? आतां तूच सांग, मी नारळ फोडला असता तर तूच हसला असतास की नाही?" गणूशेट म्हणाला.

आतां देव तरी काय करणार, सांगा! ते उत्तर ऐकून निरुत्तर झाला आणि अंतर्धान पावला.

खरे धैर्य कशात?

चंपाची आई लहानपणीच वारली. म्हणून बापाच्या लाडात मुलगी लहानाची मोठी झाली. ती कमालीची धाडसी होती. काळोखात एकटी हिंडायची. वारा नाही म्हणून दारं खिडक्या उघड्या टाकून झोपायची. गावाच्या टोकाला देऊळ होते तेथून काळोख पडल्यावर परत यायची. कोणाशी, कसे व काय बोलायचे वगैरे गोष्टींची तिने कधी पर्वा केली नाही.

चंपाचे लग्नाचे वय जवळ येत चालले, तसतशी तिचे वडील राजाराम यांना काळजी वाटू लागली. त्यांनी तिला कितीदा समजावून सांगितले की मुली, तू ही जी धाडसाची कामे करते आहेस ती मुलीच्या जातीला शोभत नाहीत. परंतु चंपा हंसून निघून जाई.

तिच्या साठी स्थळ शोधायला राजाराम परगावी निघाला तेव्हां तिला बजावून गेला–"रात्रीच्या वेळी संभाळून रहा बरं का? तू घरात एकटी आहेस!"

"बाबा! मला असं पुन्हां पुन्हां सांगून भितरी का हो करतां? तुम्ही अगदी निश्चिंतपणे जाऊन या, कोठे ते!" चंपाने चिडक्या स्वरात उत्तर दिले.

राजारामाने घरातले सर्व पैसे आणि दागिने एका फडक्यात गुंडाळून जुन्या कपड्यात झाकून ठेवले आणि निघून गेला. बाबा, फारच काळजी करतात बुवा, म्हणून बापाची थट्टा करीत चंपाने दार बंद करून दाराला कडी लावली. नंतर जेवून खाऊन परसात खाट टाकून पडून राहिली.

तिचा थोडा डोळा लागला असेल, बाहेरचे दार कोणी जोराजोराने बडवायला सुरवात केली. चंपाने चटदिशी उठून दार उघडले तर समोर सुमारे पंचवीस वर्षांचा एक तरुण उभा.

"कोण तुम्ही, काय पाहिजे तुम्हांला?" तिने त्याला विचारले.

त्याने चटदिशी घरात शिरून दार आतून बंद करून घेतले आणि सुरा दाखवून म्हणाला–"बऱ्या बोलाने घरातले दाग-दागिने व पैसे कोठे आहेत ते दाखव."

अकस्मात् घडलेल्या त्या घटनेमुळे चंपाची बोबडीच वळली.

चोराने आपला सुरा तिच्या गळ्यावर ठेवला व म्हणाला–"ही तुझी सोंगं चालणार नाहीत. चटकन काय ते कर."

"आमच्या घरात दागिने आहेत कोठे? होते ते माझे बाबा लग्न ठरवायला गेले आहेत त्यांच्या घरी घेऊन गेले आहेत." प्रसंगावधान राखून चंपा म्हणाली.

तिच्या बोलण्यावर चोराचा विश्वास बसला नाही. त्याने सर्व पेट्या उघडून पाहिल्या. त्याला फुटकी कवडी सुद्धा सापडली नाही. बापाच्या हुशारीबद्दल चंपाला आनंद झाला.

चोर संतापून चंपाच्या गळ्यातली सोन्याची साखळी तोडून घेऊन मागच्या दाराने पळून गेला. ती साखळी तिच्या बाबांनी तिच्या लग्नाच्या वेळी गळ्यात काही असावे म्हणून बरेच पैसे खर्च करून करविली होती. ती गेली म्हणून चंपा ओक्साबोक्शी रडू लागली. तिला तिच्या हट्टीपणाचे फळ भोगायला लागले.

दुसऱ्या दिवशी तिचे बाबा आल्यावर तिने घडलेले सर्व वृत्त सांगितले.

"आता रडत बसण्यात काय अर्थ आहे? धाडस म्हणजे मूर्खपणा नव्हे! मध्यरात्रीच्या वेळी कोणी दार वाजविले तर तू एकटी मुलगी असतांना दार उघडणे म्हणजे धैर्य का? केवळ मूर्खपणा आहे! भय आणि सावधगिरी यात फरक आहे. पैसे काळजी-पूर्वक ठेवणे, रात्री दार लावून झोपणे, काळोखात दिवा घेऊन जाणे म्हणजे भीती नव्हे, त्याला सावधगिरी म्हणतात. धैर्य म्हणजे, समोर आलेली समस्या, किंवा संकट आले तर निधड्या छातीने त्याला तोंड देणे होय. तशा परिस्थितीत किंकर्तव्य विमूढ होणे म्हणजे भीती."

चंपाला तिचा मूर्खपणा आणि बेफिकीरी हळूहळू कळू लागली.

ही गोष्ट घडली त्यानंतर एका महिन्याने चंपाला पहायला लोक आले. मुलाच्या आईने चंपाला पाहून ती पसंत असल्याचे सांगितले आणि त्याची खूण म्हणून तिच्या गळ्यात एक सोन्याची साखळी घातली. ती पाहून चंपा दचकली. तिच्या गळ्यातून चोराने काढून नेलेलीच साखळी होती ती! तिने मान वर करून नवऱ्या मुलाला पाहिले आणि जास्तच घाबरून गेली. तोच होता तिच्या गळ्यातून सांखळी तोडून नेणारा चोर!

ती चटदिशी घरात निघून गेली आणि बापाला म्हणाली–"बाबा! माझी साखळी चोरून नेणाराच तो नवरामुलगा आहे! जीव गेला तरी मी त्याच्याशी लग्न करणार नाही!"

राजाराम हसून म्हणाला–"पोरी! तू पुन्हा आपला मूर्खपणाच जगाला दाखवीत आहेस! खरी परिस्थिती समजून घेतल्या-शिवाय बोलून टाकणे म्हणजे धैर्य नव्हे! त्याने तुला देवळात पुष्कळदा पाहिले आणि तुझ्याशी लग्न करायचे ठरविले. परंतु तुझ्यातली ही उणीव जावी म्हणून त्याने चोराचे सोंग केले होते. तुझ्यात फरक झालेला कळल्यावर ती मंडळी तुला पहायला आली आहेत."

लाजेने चंपाची मान खाली झाली.

गौतम

ब्रह्मदेवाने अहिल्या नावाच्या एका अपरूप लावण्यवती स्त्रीची सृष्टी केली आणि जो कोणी पृथ्वी प्रदक्षिणा करून आधी येईल त्याला ती स्त्री पत्नी म्हणून मिळेल, असे त्याने सांगितले. अहिल्येची प्राप्ती व्हावी या हेतूने देव, दानव व मानव सर्वांत चढा-ओढ लागली आणि ते पृथ्वी प्रदक्षिणेला निघाले. गौतम मुनींनी एका वीत असलेल्या गाईला प्रदक्षिणा घातली व गाईला प्रदक्षिणा ही भूप्रदक्षिणेसारखीच असल्याचे ब्रह्मदेवा-कडून मान्य करवून घेऊन अहिल्येशी विवाह केला. अहिल्येच्या पोटी गौतम मुनींना शतानीक नावाचा मुलगा झाला.

अहिल्येच्या सौंदर्यावर इंद्र भाळला व मध्यरात्र उलटल्यावर कोंबड्यासारखा आरवला. गौतम ऋषींना वाटले की पहाट झाली व ते प्रातर्विधी व स्नानसंध्या आटोपण्यासाठी निघून गेले. लगेच इंद्र गौतम मुनींच्या आश्रमात शिरला आणि रात्रभर अहिल्येच्या सहवासात राहिला. ते कळल्यावर गौतम ऋषींनी अहिल्येला व इंद्राला शाप दिला.

ब्रह्मदेवाने गौतम मुनींना वर दिला की, त्यांनी धान्य पेरल्याबरोबर त्याला अंकुर येऊन रोप वाढेल व पीक तयार होईल.

एकदा दुष्काळ पडला व देशाला विपरीत स्थितीला तोंड द्यावे लागले. सर्व मुनी गौतम मुनींच्या आश्रमात आले. गौतमाने सर्वांना कित्येक दिवस अन्नाचा पुरवठा केला. गौतमाचे ते वैभव पाहून मुनी ईर्ष्या करू लागले. त्यांनी मायेने एका गायीची सृष्टी केली आणि तिला गौतम मुनींच्या शेतात सोडले व गौतम मुनींना गायीने सर्व शेत फस्त केल्याचे सांगितले.

गौतम मुनींनी तोंडाने त्या गाईला हाकीत हातातले मंत्रवलेले पाणी तिच्यावर

शिपडले, त्या पाण्याचे दोनच थेंब त्या गाईवर पडले आणि तत्क्षण ती गाई मरण पावली.

"छे, बुवा! या गोहन्तकाच्या घरी आम्ही नाही जेवणार!" मुनी म्हणाले.

गौतम मुनींनी त्यांच्या समोर हात जोडून त्यांना विचारले–"गोहत्येच्या पापातून मुक्ती कशी मिळणार?"

मुनी म्हणाले–"मेलेली गाय ज्या जागी पडली आहे त्या जागेवरून गंगा नदी वाहू लागेल असे केल्यास तुम्हांला गोहत्येच्या पापातून मुक्ती मिळेल."

गौतमाने शंकराचे ध्यान करून तपश्चर्या सुरू केली व गंगेचा प्रवाह त्यांच्या शेतावरून जाईल असे देवाला साकडे घातले. शंकराने दर्शन देऊन आपल्या केसाची एक बट काढून देऊन ती पिळायला सांगितले.

गौतमाने ती बट नेऊन गाईच्या अंगावर पिळतांच गाय जिवंत झाली व स्त्रीरूपे तेथून निघून गेली. गौतमाने ती नदी आणली म्हणून तिचे नाव गौतमी झाले आणि तिने

हे नावही पडले.

आपल्या घरी अन्न ग्रहण करीत असतां असा कृतघ्नपणा केल्याबद्दल मुनींवर रागावून मुनींनी त्यांना 'पाखंडी व्हा' असा शाप दिला.

एकदा गौतम मुनी, ब्रह्मदत्त नावाच्या राजाच्या घरी गेले व 'जेवायला वाढा'-म्हणाले. त्या राजाने त्यांना एक वर्षभर जेवायला वाढले. एके दिवशी जेवणात मांस वाढले गेले. गौतमाने राजाला 'तू गिधाड हो' असा शाप दिला. राजाने क्षमा मागितल्यावर गौतम मुनी म्हणाले–"तुला रामाचा स्पर्श झाला की गिधाडाचे रूप जाईल."

गौतमाने न्यायसूत्रांची रचना केली. व्यासांनी त्या सूत्रांची निंदा केली. गौतमाने व्यासांना, तुझे तोंड पाहणार नाही, अशी प्रतिज्ञा केली. गुडघ्यात डोळ्याची सृष्टी करून त्या डोळ्याने तो व्यासांना पहात असे.

घरात शिरलेली फितूरी

सुमेरु पर्वतावर वज्रनाभ नांवाच्या एका राक्षसाने तपश्चर्या करून ब्रह्मदेवाला प्रसन्न केले आणि देवांच्याकडून त्याला मरण येणार नाही, असा वर प्राप्त केला.

वज्रनाभ जसा देवांच्या समोर अजेय झाला तशीच त्याची राजधानी वज्रपुर ही अभेद्य झाली. वायूलासुद्धा वज्रनाभाच्या अनुमती शिवाय किल्ल्यात प्रवेश मिळणे शक्य नव्हते.

वज्रनाभाला अपार गर्व झाला. त्याने एकेक करून अनेक राजांचा पराभव करून त्यांची राज्ये जिंकली आणि त्याच्या अत्याचाराने सर्वत्र हाःहाकार उडून गेला.

सर्व भूलोक जिंकला तरी त्याच्या मनाचे समाधान झाले नाही. त्याला

वज्रनाभाने इंद्राला आह्वान केले की युद्धाला ये, नाहीतर शरण माग. इंद्र काय करावे, या विचारात पडला.

देवांनी वज्रनाभाला युद्धात जिंकणे अशक्य आहे, असा विचार करून ठरविले की वज्रनाभाला कळू न देतां त्याच्या किल्ल्यांत प्रवेश करायचा व तो किल्ला नष्ट करायचा. परंतु किल्ला दुर्भेद्य होता.

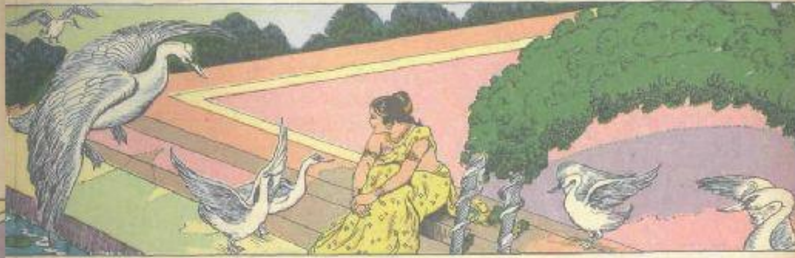

वज्रनाभाचा वध करणे देवांना शक्य नसले तरी मानवांना ते साध्य होते. द्वारकेला कृष्णाचा मुलगा प्रद्युम्न आहे. त्याचा या कामी चांगला उपयोग होईल असे इंद्राला वाटले.

वज्रनाभाची मुलगी प्रभावती. फार सुंदर होती, वज्रनाभाचे तिच्यावर [illegible] पंचप्राणांपेक्षां जास्त प्रेम

एके दिवशी प्रभावती सरोवराच्या काठी विहार करीत असतां इंद्राने पाठविलेले राजहंस तेथे आले व तिच्या समोर बागडू लागले. प्रभावती त्यांच्याकडे आकर्षिली गेली.

ते हंस परस्परांशी बोलू लागले–"ही प्रभावती किती सुंदर आहे! हिच्याशी लग्नाला द्वारकेचा राजकुमार प्रद्युम्नच योग्य आहे." ते प्रभावतीने ऐकले.

त्याच सुमारास वज्रनाभाने आपल्या मुलीला नृत्य शिकवायला भद्र नावाच्या एका जगप्रसिद्ध नटाचार्याला बोलाविले. परंतु भद्र वज्रपुरीला जात असतां देवांनी त्याला पळवून नेले.

देवांनी, भद्रने धारण केलेली जुनी वस्त्रे व आभूषणे काढून घेऊन त्याऐवजी त्याला उत्तम व मूल्यवान वस्त्राभूषणे देऊन त्याची वस्त्राभूषणे प्रद्युम्नाला घालायला दिली व त्याला प्रभावती जवळ पाठविले.

भद्रच्या वेषात प्रद्युम्न वज्रपुरीत शिरला व त्याने प्रभावतीला तो कोण हे सांगितले. प्रभावतीला परमानंद झाला.

प्रभावती व प्रद्युम्नाने गुप्तपणे विवाह करून घेतला. वज्रनाभ फार पूर्वी स्वारीवर निघून गेला असल्या कारणाने त्याला हे कारस्थान कळले नाही. कालक्रमाने प्रभावतीच्या पोटी प्रद्युम्नाला एक मुलगा झाला.

प्रभावतीला मुलगा झाल्यावर वज्रनाभाला वस्तुस्थिती कळली व तो प्रद्युम्नाशी युद्धाला आला. कृष्णाने

आस्तिक

पुराणात वर्णिलेल्या मुलांत आस्तिक हा विचित्र मुलगा होता. त्याच्या बापाचे नाव जरत्कारू. तो ब्राह्मण होता. जरत्कारूचे मन संसारात नव्हते. त्याने आजन्म ब्रह्मचारी रहायचे ठरवून तपश्चर्येत सर्व आयुष्य घालविले.

एके दिवशी जरत्कारूने अगदी विक्षिप्तपणे तपश्चर्या करीत असलेल्या काही विचित्र माणसांना पाहिले. ते एका झाडाला उलटे लोंबत होते.

जरत्कारूने त्यांना विचारले–"काय हो, तुम्ही कोण? तुम्ही करीत असलेली ही तपश्चर्या विचित्रच दिसते आहे. ही तपश्चर्या कोणत्या प्रकारची आहे, मला तरी कळू द्या."

ते म्हणाले–"आम्ही जरत्कारू नावाच्या व्यक्तीचे पितर आहो. त्याला पुत्रसंतती नसल्यामुळे आम्हाला ही अधोगती प्राप्त होणार आहे. म्हणून आमची ही स्थिती झाली आहे.

ते ऐकून जरत्कारूने लग्न करण्याचे ठरविले. त्याला फार वाईट वाटले की त्याच्या ब्रह्मचारी राहण्याच्या हट्टामुळे पितरांना अधोगती मिळत आहे. आपलेच नाव असलेल्या मुलीशी लग्न करायचे ठरवून तो मुलीच्या शोधार्थ निघाला. परंतु या निश्चयाचा अर्थ असा झाला की त्या नावाची मुलगी मिळाली नाही तर तो लग्न करणार नाही.

परंतु त्या नावाची एक मुलगी होती. तिचे नाव जरत्कारु. ती नागराज वासुकीची बहीण होती. जरत्कारू आपल्याच नावाची मुलगी मिळाली तर तिच्याशीच लग्न करणार व तिच्या शोधार्थ हिंडत असल्याचे कळल्यावर वासुकीने आपली बहीण जरत्कारू हिच्याशी त्याचे लग्न करून

द्यायचे ठरविले. या लग्नामुळे आर्य आणि नाग यांच्यात संबंध जुळून येईल व त्यांचे परस्परातील वैर कमी होईल असेही त्याला वाटले.

जरत्कारूचे नागकन्या जरत्कारूशी लग्न झाले व त्यांना एक मुलगा झाला. त्याचे नाव आस्तिक असे ठेवण्यात आले. पुत्रोत्पत्ती झाल्यावर पितृऋणांतून जरत्कारू मुक्त झाला व त्याचे मन पुन्हां ब्राह्मचर्याकडे वळले. काहीतरी कारण सांगून बायकोला, मुलाला व संसाराला सोडण्याचे मनात आल्यावर जरत्कारूला अनुरूप असे कारण-ही सहजी मिळाले. एके दिवशी सूर्यास्ताची वेळ होती. तेव्हा पत्नीने जरत्कारू झोपला असतां त्याला जागे केले. बायकोने आपला अपमान केला याबद्दल संतापून गेल्याचे सोंग करून जरत्कारू बायकोला मुलाला व संसाराला सोडून निघून गेला.

आस्तिकाने च्यवनाचा मुलगा प्रमती याच्या जवळ वेदशास्त्रांचा अभ्यास केला आणि लहान वयातच थोर विद्वान म्हणून त्याला ख्याती प्राप्त झाली. त्याच सुमारास परीक्षित राजाला तक्षक नावाचा नाग चावला व परीक्षित राजा मरण पावला. त्याचा प्रतिकार करण्याच्या हेतूने परीक्षित राजाचा मुलगा जनमेजय याने नागयज्ञ आरंभिला.

नागवंशावर आलेला प्रसंग पाहून आस्तिकाची आई नागकन्या जरत्कारु आपल्या मुलाला म्हणाली–"तू जनमेजयाने आरंभलेल्या नागयज्ञाला जा आणि काय वाटेल ते करून तो नागयज्ञ थांबव."

आस्तिक नागयज्ञाला गेला. त्याची विद्वत्ता पाहून जनमेजय प्रसन्न झाला. यज्ञसमयी जनमेजय ब्राह्मणांना इच्छित दान देत होता. आस्तिक इतक्या लहान वयात इतका थोर विद्वान झालेला पाहून राजाने आस्तिकाला काय वाटेल ते मागून घ्यायला सांगितले.

आस्तिकाने नागयज्ञ बंद करावा, अशी इच्छा प्रगट केली. त्याप्रमाणे जनमेजय राजाने यज्ञ थांबविला.

केर काढणारा राजा

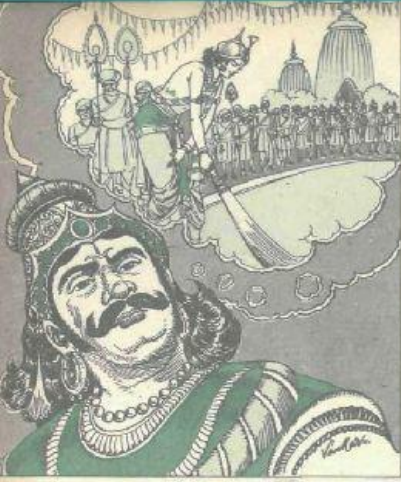
सुमारे चारशे वर्षापूर्वीची गोष्ट आहे कलिंग प्रांतात एका राज्याच्या गादीवर पुरुषोत्तम नावाचा राजा राज्य करीत होता. तो गंगवंशाचा राजा होता. तो एक गौरवशाली राजा होता. अविवाहित होता. योग्य कन्या मिळाल्याशिवाय लग्न करायचे नाही असे त्याने मनाशी पक्के ठरविले होते.

त्या काळात कांजीवरमचा राजा कंचिराज याला एक मुलगी होती. ती फार सुंदर होती. तिच्या सौंदर्याची ख्याती आसपासच्या राज्यात सर्वत्र पसरली. पुरुषोत्तम राजाला हीच मुलगी योग्य होईल असे लोक म्हणत. तशीच सुंदर व गुणवती होती ती.

ती बातमी पुरुषोत्तमाच्या वडिलांना कळतांच त्यांनी कांचिराजाकडे पुरोहिताला पाठवून मुलीला मागणी घातली. मुलीला पाहण्यासाठी आवश्यक सर्व तयारी झाली. कंचिराजाने पाहुण्यांच्या उतरण्याची उत्तम व्यवस्था करून राजोचित सर्व बडदास्त राखली आणि त्याला हव्या असलेल्या सर्व गोष्टींची माहिती काढून घेतली.

पुरुषोत्तम हा उच्च कुळात जन्मलेला आणि सर्व विद्यांत निष्णात होता. तो शक्तिशाली राजकुमार सुद्धा होता. शिवाय त्या ठिकाणी जन्मलेल्यात तो सर्वांत उच्च कुळात जन्मलेला होता. याहून जास्त महत्वाची गोष्ट म्हणजे सर्व राजकुमार जमले असतां पुरुषोत्तम व कंचिराजाची राजकन्या यांनी परस्परांना पाहतांच परस्परांना मनाने वरले होते.

अशा तऱ्हेने सर्व प्रकारे पुरुषोत्तम आणि कंचिराजाची राजकन्या यांचा विवाह योग सहजी जुळून आला होता. ते कंचिराजालाही पसंत होते. ती गोष्ट कळवून

संबंध पक्का झाल्याचे कळवावे असे कंचिराजाच्या मनात होते. पुरुषोत्तमाला सुद्धा वाटले की हा संबंध पक्का ठरल्यासारखाच आहे व तो स्वदेशी परतला.

परंतु पुरुषोत्तम निघून गेल्यावर कंचिराजाच्या मनात एक शंका आली. ती अशी—

गंगवंशीय राजे फार मोठे भक्त होते. पिढ्यान्‌पिढ्या ते जगन्नाथाची आराधना करीत आले होते. जगन्नाथपुरीचे सुप्रसिद्ध देवालयसुद्धा या गंगवंशीयांनीच बांधले होते. त्या देवाची सेवा करणे हेच आपले परमभाग्य असल्याचे गंगवंशीय पिढ्यान पिढ्या मानीत आले होते.

वंशपरंपरागत एक चाल या राजकुळात होती. प्रत्येक राजकुमाराला सोन्याची केरसुणी घेऊन देवालय झाडावे लागे. त्याप्रमाणे पुरुषोत्तमही देवळात जाऊन उत्सव चालू झाला की देवाची सेवा करीत असल्याची एक सूचक सेवा म्हणून देवळातली जागा सोन्याच्या केरसुणीने दरवर्षी झाडीत असे.

ते कळल्यावर कंचिराजाच्या मनात बदल झाला. "आपण केर काढणाऱ्याला का आपली मुलगी देऊन त्याला आपला जांवई मानायचे? ते कोणत्याही परिस्थितीत शक्य नाही." त्याला आपल्या कुलीन, तेचा फार अभिमान होता. असे सांगून एका दूताकरवी पुरुषोत्तमाच्या वडिलांकडे दूत पाठवून कंचिराजाने कळविले.

कंचिराजाकडून आलेला संदेश ऐकून पुरुषोत्तमाला भयंकर राग आला. त्यांत आपण देवाची सेवा करतो ते वैगुण्य आहे. हीन कुळाचे लक्षण आहे. हे मानून कंचिराजाने असा नकार द्यावा याचा पुरुषोत्तमयाला फारच राग आला. त्याने कंचिराजाला त्याबद्दल चांगला धडा द्यायचे ठरविले.

पुरुषोत्तमाने मनाशी असे ठरविल्यानंतर युद्धाची आवश्यक सर्व तयारी केली. लौकरच गंगराजाचे सैन्य कंचिराज्यावर

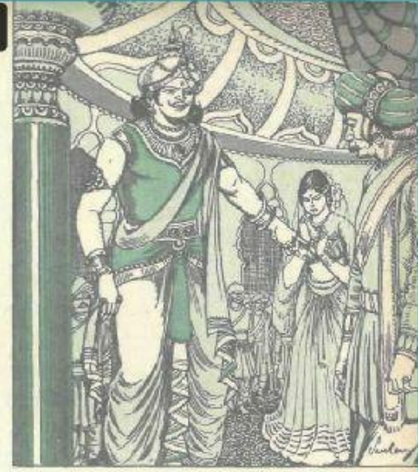
दिला. परंतु कंचिराजा सुद्धा सामान्य योद्धा नव्हता. त्याने गंगराजाच्या सैन्याचा पराभव करून शत्रूला पळवून लावले.

पुरुषोत्तम हार मानून स्वस्थ बसायला तयार नव्हता, त्याने युद्धाची पुन्हां खूप जोराने तयारी केली व या खेपेस दुप्पट सैन्य घेऊन युद्धाला निघाला, शत्रू इतक्या लौकर युद्धाला येईल याची कोणालाच कल्पना नव्हती म्हणून मोठा पराक्रमी असूनही कंचिराज या युद्धात शत्रूसमोर टिकाव धरू शकला नाही.

कंचिराजाचा पूर्ण पराभव झाला आणि पुरुषोत्तमाने कंचिराजाला व राजकन्येला अटक करवून तुरुंगात टाकण्यास आज्ञा केली.

आता राजा व राजकन्या कैद झाले असतां पुरुषोत्तमाने राजकन्येशी लग्न करायचे ठरविले तर या लग्नास अटकाव करण्याची छाती कोणालाही असणार नाही, असेच सर्वांना वाटत होते.

"ठीक!" असे सांगून व राजाचा निरोप घेऊन प्रधानाने त्याच क्षणी कोणालाही कळणार नाही अशा गुप्तस्थानी कंचिराजाच्या राजकन्येची उतरण्याची व्यवस्था करविली. राजघराण्याला शोभेल अशाच थाटात तिची सर्व बडदास्त

राखण्यात आली. परंतु ही व्यवस्था इतकी गुप्तपणे झाली की ब्रह्मा, विष्णु व महेश यांनादेखील कळणे शक्य नव्हते.

तशी व्यवस्था झाल्यावर पुरुषोत्तम राजकन्येविषयी जणुकाही त्याला काही आठवत नसल्यासारखी तिला विसरून गेला आणि राज्याच्या कारभारात निमग्न होऊन गेला.

कंचिराजाचा राग हळूहळू ओसरला. आपण हट्टाला बळी पडून राजकन्येच्या भावना दुखावल्याबद्दल त्याला फार पश्चात्ताप वाटला.

नंतर काही दिवसांनी जगन्नाथाचा उत्सव सुरू होणार होता. रूढीप्रमाणे

पुरुषोत्तम जगन्नाथाच्या सेवेत मग्न झाला. पुजाऱ्याने सोन्याची मूठ असलेली एक केरसुणी आणून राजकुमाराच्या हातात दिली. पुरुषोत्तमाने अत्यंत भक्तिपूर्वक केरसुणी घेऊन जगन्नाथाच्या गर्भगृहात केर काढायला सुरवात केली.

ठीक त्याच वेळी प्रधान हात जोडून राजासमोर अत्यंत नम्रपणे उभा राहिला. त्याच्या बरोबर सर्वालंकार धारण करून एक अलौकिक सुंदरी पुष्पमाला हातात घेऊन येऊन उभी राहिली.

"महाराज! क्षमा करावी. प्रभूच्या आज्ञेचं पालन करण्यास मला आतांच सवड मिळाली आहे. प्रभू जगन्नाथाच्या सेवेत मग्न होऊन त्याची चरणधूली केरसुणी घेऊन झाडणाऱ्याशींच लग्न करीन, अशी प्रतिज्ञा या राजकन्येने केली आहे. मी पुष्कळ शोध केला. परंतु तसा योग्य पुरुष मला आढळला नाही. म्हणून महाराजांनाच ही कन्या स्वतःला अर्पण करीत आहे!" असे

उभा राहिला.

तेव्हां कंचिराजकन्येने अत्यंत भक्तीने हातातली वरमाळा पुरुषोत्तमाच्या गळ्यात घातली. एकाएकी देवळाच्या वरच्या बाजूने पुष्पवृष्टी झाली. पुरुषोत्तम आश्चर्यचकित झाला. सुदैवाने त्याला मागे घडलेल्या सर्व गोष्टी आठवल्या.

ही सर्व प्रभू जगन्नाथाची लीला आहे, असे समजून पुरुषोत्तमाने त्या विवाहास होकार दिला.

त्यांच वेळी कंचिराजा कैदेतून मुक्त होऊन तेथे आला. पुरुषोत्तम व कंचिराजाची राजकन्या यांचा विवाह थाटामाटाने पार पडला.

अशा तऱ्हेने विवाह झाल्याबद्दल प्रजेलाही फार आनंद झाला. प्रधानाने जुळवून आणलेला हा गोड समारंभ आनंदाने पार पडला. सर्वांनी त्याबद्दल प्रधानाला धन्यवाद दिले. कंचिराजाला सुद्धा विवाह समारंभ आनंदाने पार पडल्याबद्दल धन्यता वाटली.

तीळ कसे खायचे?

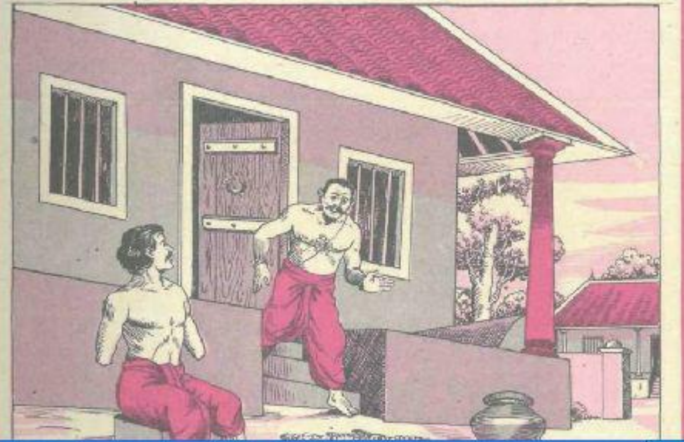
सोनूशेटने तीळ वाळत घातले व दोन्ही हात नसलेल्या एका थिटयाला ते उचलून खाणे शक्य नाही असा विचार करून राखण करायला ठेवले. अर्ध्या तासाने सोनूशेट वाळत घातलेले तीळ पहायला आले. त्यांना शंका होती की थिटयाने तीळ उचलून खाल्ले असणार. तसे त्यांनी त्याला विचारलेही–"काय रे, तीळ कमी झाल्यासारखे दिसताहेत?"

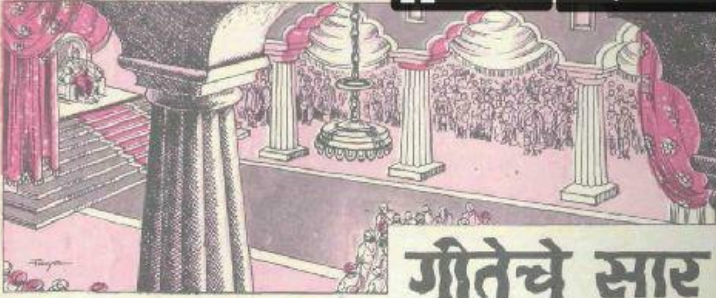
"मी थिटाच तर आहे, मी कसे खाणार हो?" राखणदाराने आपले थिट्टे हात दाखवीत विचारले.

"ते मला कळत नाही, वाटले का रे तुला? थिट्टा हात भिजवून तिळाला लावला की तीळ चिकटतात, मग नाही का खाता येणार?" सोनूशेटने विचारले.

"असली कामे मी कधी करीन का हो?" असे विचारीत थिटयाने आपल्या बापाची, आईची, मुलांची शपथ घेतली. सोनूशेटचे त्या उत्तराने समाधान झाले आणि निघून गेले.

थिटयाला तीळ कसे खायचे हे कळले. तो त्याप्रमाणे तीळ उचलून खाऊ लागला.

गीतेचे सार

विवेकवर्धन महाराजांना आपली प्रजा नेहमी सुखासमाधानाने रहावी असे वाटे. त्यासाठी काय करावे, याचा सल्ला घेण्यासाठी त्यांनी काही पंडितविद्वानांना बोलावून त्यांना विचारले. तेव्हां ते म्हणाले– "वैभव व संपत्तीमुळे माणसाला खरे सुख मिळत नाहीं. संतोष आणि समाधान असेल तरच खरे सुख मिळते."

"संतोष आणि समाधान कशी मिळतात?" राजाने विचारले.

"प्रजेला वेदांत म्हणजे काय हे चांगलं समजले पाहिजे. वेदांताचे सार म्हणजे भगवद्‌गीता. तो ग्रंथ घोळून प्यायला पाहिजे. तेव्हां कोठे त्यांना संतोघ व समाधान म्हणजे काय हे कळेल." सर्व थोरपंडितांनी सल्ला दिला.

विवेकवर्धनने काही ज्ञानी विद्वानांना नेमले व स्वत: गीतेचा अभ्यास करू लागला. त्याला सुद्धा ज्ञानी म्हणतात ते खरे असल्याचे पटले. परंतु सर्व प्रजेला गीतेचा अर्थबोध व्हावा यासाठी अनेक थोरविद्वानांची गरज असल्याचा विचार करून त्याने दवंडी पिटून ते जाहीर केले.

"भगवद्‌गीतेचे सार सर्वसामान्यांच्या लक्षात येईल अशातऱ्हेने गीतेचा उपदेश करणाऱ्या विद्वानांची गरज आहे. महाराज अशा विद्वानांना नेमून त्यांना यथोचित मानधनही देतील."

दवंडी ऐकून अनेक पंडित दरबारात हजर झाले. राजाने त्या विद्वानांच्या योग्यतेची परीक्षा घेण्याची जबाबदारी दरबारी पंडितावर टाकली. दरबारी विद्वानाने एकेका विद्वानाला बोलावून त्यांच्याशी चर्चा केली व महाराजांना भेटून म्हणाला. "महाराज, हे सर्व विद्वान फार थोर विद्वान आहेत. भगवद्‌गीतेचे त्यांना किती ज्ञान आहे, हे पारखणे मला जमणार नाही."

राजाला काय करावे, सुचेना.

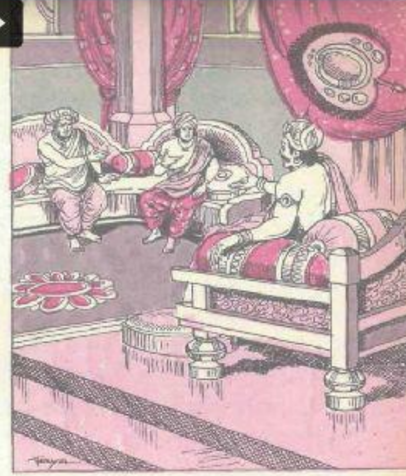
सुदैवाने त्याच वेळी राजधानीत चिरंजीवी आला. देशातले सर्व थोर विद्वान राजधानीत आल्याचे कळल्यावरून त्यांच्याशी शास्त्रार्थ करण्यापूर्वी चिरंजीवी दरबारी विद्वान पंडिताला भेटला.

दरबारी विद्वानाला पूर्वीपासून चिरंजीवीच्या विषयी चांगली माहिती असल्या कारणाने त्याला घेऊन दरबारी विद्वान महाराजांना भेटायला गेला व म्हणाला– "कितीही गुंतागुंतीचा प्रश्न असला तरी प्रश्न सोडविण्याची शक्ती या थोर पंडितात आहे. सुदैवाने हे आपल्या राजधानीत आले आहेत. आपल्या समोरचा प्रश्न हे नक्कीच सोडवू शकतील."

राजाने आपल्या समोरची समस्या चिरंजीवीला थोडक्यात सांगितली.

"मी एवढा मोठा विद्वान नाही. तरी प्रयत्न करून पाहातो." चिरंजीवी म्हणाला.

दुसऱ्या दिवशी दरबारात सर्व पंडितांना बोलावण्यात आले. चिरंजीवीने एकदां त्या सर्वांकडे पाहून विचारले–"आपण सर्व थोर विद्वान आहां. परंतु महाराजांची इच्छा आहे की कोण किती विद्वान आहे याचा अंदाज लागलेला बरा. म्हणून एक प्रतिस्पर्धा म्हणजे चढाओढ ठेवण्याचा विचार आहे. तुम्हांला मान्य असणारच?"

सर्वांनी मान्य असल्याबद्दल माना हलविल्या.

चिरंजीवीने प्रत्येक विद्वानाला विचारले– "भगवद्‌गीतेचे संपूर्ण भाष्य लिहायला सर्व आयुष्य पुरणार नाही, असं म्हणतात! होय की नाही? या परिस्थितीत या थोर ग्रंथाचे सार इतक्यात तुम्हांला कसे काय कळले?"

"आपण म्हणालात ते बरोबर आहे. परंतु मी मनाचा पूर्ण निग्रह करून खूप मेहनत केली आणि गीतेचे सार घोळून प्यालो." प्रत्येक पंडिताने हेच उत्तर दिले

आणि आपल्या अभ्यासाची व विद्वतेची थोरवी सांगितली.

सर्वांची भेट घेतल्यावर चिरंजीवी महाराजांना ेटून म्हणाला–"प्रभो! ही सर्व थोर विद्वान मंडळी आहेत. परंतु यांच्यापैकी एकालाही गीतेचे सार कळलेले नाही."

"मीसुद्धा गीतेचा अभ्यास केला आहे. मला गीतेचे सार वाटले ते हे की प्रत्येकाने 'मी' पणा सोडला पाहिजे. मी हे काम करतो आहे, असे म्हणण्याऐवजी देव हे माझ्याकडून करवितो आहे, आपण निमित्त मात्र आहो, असे समजले पाहिजे. 'मी' याचा उच्चार केल्याने माणसाचे अज्ञान व अहंकार दिसतो. गीतेचे सार घोळून प्यालो आहे असे म्हणणारे हे विद्वान स्वतःच्या मेहनतीने ते प्राप्त करू शकले असे मानत आहेत." चिरंजीवी म्हणाला.

सर्व पंडितांनी चिरंजीवी म्हणाला ते कबूल केले. गीतेचे तेच सार असल्याचे मान्य करून त्यांनी निरर्थक विद्येचा गर्व केल्याचे कबूल केले. चिरंजीवीने त्यांचे [illegible] दिसत होते.

राजाने सर्व पंडितांचा यथाशक्ति सत्कार करून त्यांना निरोप दिला व चिरंजीवीला म्हणाला–"प्रजेने नेहमी सुखासमाधाने रहावे यासाठी मी त्यांना गीतेचा बोध करावा म्हणतो. यासाठी काही मार्ग सुचवा."

चिरंजीवी म्हणाला–"सुख समाधान या शब्दाला वास्तविक अर्थच नसतो. देशात आळशी म्हणून कोणी राहतां कामा नये. सर्व तरुण मेहनत करू लागले तर देशात सर्वत्र सुख व शांती नांदेल. स्वतःच्या मेहनतीने मिळविलेल्या संपत्तीचा उपभोग करण्यात नकळत एक अपूर्व आनंद असतो. वेदांताचा उपदेश केल्याने आळशी लोकांची संख्याच देशात वाढेल. स्वतः एकाद्या वस्तूची निर्मिती केल्यावर त्यावर प्रेम जडते व मनाचे समाधान होते. तुम्ही त्यासाठी निराळे काही करण्याची गरजच नाही."

चोर तो चोरच!

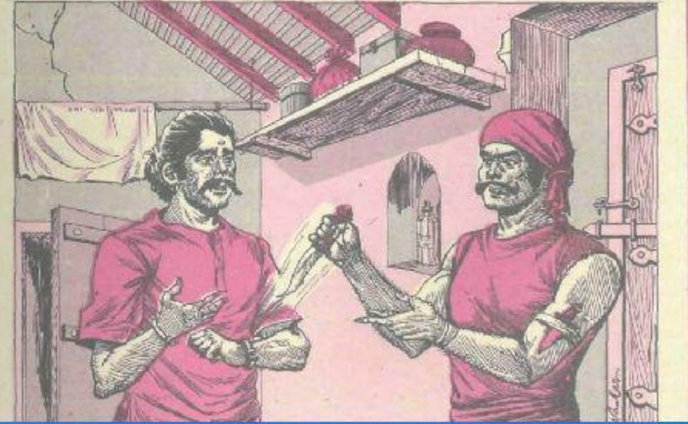
ए॰ दिवशी रात्री एक चोर धर्मूच्या घरात धावत धावत येऊन शिरला आणि आतून कडी लावून धर्मूचे पाय धरून म्हणाला–"मालक! मला वांचवा! मला शिपाई धरायला येत आहेत. मी त्यांच्या हातात सापडलो तर माझं मरण निश्चितच आलं. मी इकडे आलो नसल्याचे सांगून मला वांचवा! मी आपले उपकार कधी विसरणार नाही"

शिपाई पाठोपाठ आलेच. धर्मूने त्याच्याकडे कोणी आला नसल्याचे सांगून शिपायांना परतविले आणि चोराला वांचविले. शिपाई निघून गेल्यावरोबर चोराने सुरा दाखविला व धर्मूला म्हणाला–"घरातले दागिने, पैसे व चांदीची भांडी काढतां की---"

"तू माझे उपकार विसरणार नाहीस, असे आत्तांच तर म्हणालास?" धर्मूने विचारले. "मी तसे केव्हांच म्हटले नव्हते!" चोर म्हणाला.

"तू चोर असलास तरी एवढयात इतके खोटे बोलतोस?" धर्मूने विचारले.

"तू तरी मोठा हरिश्चंद्र लागून राहिला आहेस वाटते? तू मघाशी शिपायांना खोटे नव्हतेस का सांगितलेस?" चोराने उलटी धमकी दिली.

सांपडलेला ठेवा

एका गावी लखुजी नावाचा एक शेतकरी रहात असे. त्याने खूप मेहनत करून त्याच्याजवळ होते त्यावरच संतुष्ट न होता आणखी शेती खरेदी केली आणि एक सुखवस्तू शेतकरी म्हणून प्रसिद्ध झाला. त्याची बायको दोघां लहान मुलांना मागे सोडून निवर्तली. लखुजीने मुलाला आईची उणीव भासू दिली नाही. मुलं बापाला काही मदत करणे तर बाजूलाच दररोज त्यांच्या हौशी पुरविण्यासाठी बापाकडे पैसे मागत.

त्यांना थोडी अक्कल यावी यासाठी एके दिवशी लखुजी त्यांना म्हणाला– "मुलांनो! तुमच्या हौशी पुरवायला माझ्याकडे पैसा नाही. परंतु तुमच्या आजोबांनी एका जागी पैसे पुरून ठेवले आहेत. ते घेऊन या, आणि करा खर्च, मला स्वतःच्या मेहनतीने मिळविलेले पैसे पुरत आहेत. म्हणून मी तो ठेवा आणायला गेलो नाही."

"तो ठेवा कोठे आहे?" मुलांनी विचारले.

लखुजी म्हणाला–"आपल्या गावाहून उत्तरेला सुमारे दोनशे मैलांवर धर्मपुरी नावाचे एक गाव आहे. त्या गावाच्या दक्षिणेला रत्नगिरी नावाच्या पर्वताच्या पश्चिमेला एक गुहा आहे. त्या गुहेत एका जागी तुमच्या आजोबांचे नाव कोरलेला एक दगड आहे. ती शिळा बाजूला सारली की तो ठेवा मिळेल. तो पाहिजे असेल तर दोन वर्षे तरी तुम्हांला मेहनत करावी लागेल."

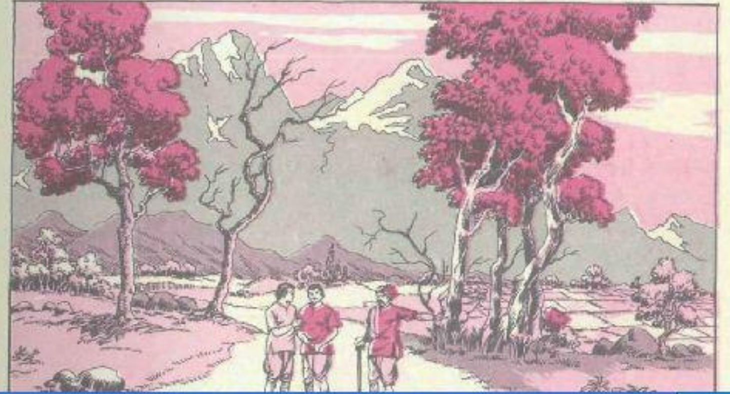
लगेच दोघे मुलगे वाट खर्चाला थोडेसे पैसे बापाकडून मागून वाटेत खायला भाकऱ्या पोहे, सातूचे पीठ वगैरे घेऊन निघाले. दोन गावे पार करून ते पलीकडच्या वाटेन पुढे निघाले. तिसऱ्या गावी पोचले तोपर्यंत जवळचे पैसे व खायला आणलेल्या भाकऱ्या वगैरे संपल्या. पुढे काय करायचे, या विचारात ते पडले असतां त्यांना समोर एक शेतकरी दिसला. त्याने त्यांना विचारले–

"मजुरी करणार का? माझ्या शेतात लावणीचे काम सुरू होणार आहे. काम केलेत तर मजुरी देईन व जेवायला पण वाढीन!"

त्यांना देव पावल्यासारखाच तो शेतकरी भेटला. त्यांच्या समोरचा प्रश्न सुटत होता. त्यांनी चार दिवस त्या शेतकऱ्याच्या शेतात काम करायचे मान्य केले. त्यांनी उत्साहाने काम केले आणि चार पैसे मिळविले. शेतकऱ्याने जेवायला वाढले, म्हणून सर्व पैसे वांचले. पुढला प्रवास कसा करायचा, हे त्यांना या अनुभवावरून कळले.

त्यांनी जवळचे पैसे संपेपर्यंत प्रवास चालू ठेवला आणि पुन्हां कोठे काम मिळते का, पाहू लागले. एका घोड्याच्या व्यापाऱ्याने त्यांना घोड्याच्या सेवेला नोकर म्हणून ठेवून घेतले. घोड्यांची विक्री होईपर्यंत दोघे भाऊ त्या व्यापाऱ्याकडेच नोकरीला राहले. त्यांच्या कामसूपणाबद्दल त्यांना शाबासकी दिली व त्यांना मजुरीबरोबर इनामही दिले.

उदयगिरीला पोचेपर्यंत त्यांच्याजवळ होते नव्हते ते पैसेसंपून गेले. त्या गावातल्या एका व्यापाऱ्याने त्यांना आपल्याकडे नोकर

म्हणून ठेवून घेतले. दोघांना व्यापार कसा करायचा हे हळूहळू कळू लागले आणि स्वत: व्यापार करावा असे त्यांना वाटू लागले. व्यापार केला तर पुष्कळ पैसे मिळविता येतील. असा विचार करून त्यांनी व्यापारी जो पगार देई त्यातले त्यांना खर्चाला लागत तेवढे पैसे खर्च करून बाकी शिलकेत टाकले. भांडवलापुरते चार पैसे जमा झाल्यावर त्यांनी एक स्वत:चे दुकान काढले.

व्यापारात त्यांना पुष्कळ फायदा होऊ लागला. त्यांची गणना श्रीमंत व्यापाऱ्यात होऊ लागली. नंतर ते आजोबांचा ठेवा कोठे आहे, त्याच्या शोधार्थं निघाले. त्यापूर्वी त्यांनी लग्न केले व घराची सर्व व्यवस्था-बायकांवर टाकली.

ते धर्मपुरीला आले तर तेथे कोणताही डोंगरच नव्हता. मग रत्नगिरीची गोष्ट सांगून वडिलांनी आपल्याला फसवले वाटते, असे वाटून त्यांना फार राग आला.

ते आपल्या गावी जाऊन खोटे सांगून फसविल्याबद्दल बापावर रागावले.

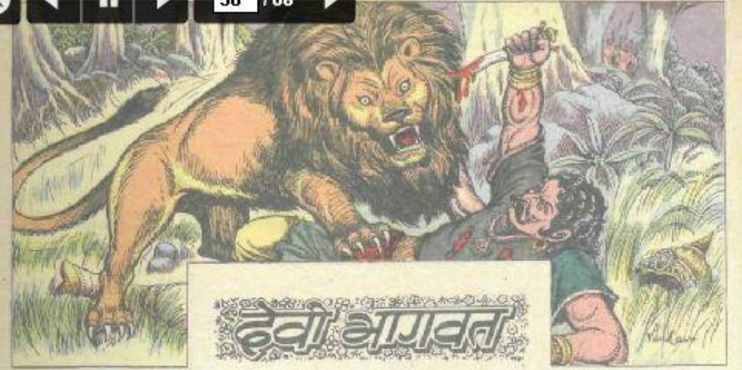
खोटे नाही बोललो. तुमची आताची स्थिती पाहून तुम्हांला ठेवा सापडल्यासारखाच तर दिसतो आहे!"

"हे आम्ही स्वकष्टाने मिळविलेले धन आहे!" असे सांगून दोघांनी त्यांना मिळालेला अनुभव थोडक्यात सांगितला.

"मग काय, ठेवा तुमच्यातच आहे तर! तुम्ही कोणाच्या आधारावर राहण्याची गरजच काय? स्वत:च्या मेहनतीने वाटेल तेवढा पैसा मिळतो. तुम्हांला हे कळावे यासाठीच मी ठेव्याची गोष्ट सांगितली होती. हा ठेवा असला की इतर ठेव्याची गरजच राहणार नाही!" बापाने त्यांना खरे ते सांगून त्यांना स्वत:च्या पायावर उभे केले.

मुलांनी वडिलांचे पाय धरून त्यांची क्षमा मागितली व वडिलांच्या सांगण्या-प्रमाणे मेहनत करून पुढील आयुष्य घालविले

देवी भागवत

कोशल देशाची राजधानी अयोध्या येथे ध्रुवसंधी नावाचा राजा राज्य करीत होता. त्याला दोन बायका होत्या. मोठीचे नाव मनोरमा व धाकटीचे नाव लीलावती होते. मनोरमेला सुदर्शन नावाचा व लीला-वतीला शत्रुजित नावाचा मुलगा होता. दोघां मुलात सुदर्शन एका महिन्याने मोठा होता. शत्रुजित रूपवान होता व बुद्धिमानही होता. तो बापाचा, मंत्र्यांचा, नोकरा-चाकरांचा सर्वांचा लाडका होता. प्रजेला देखील तोच जास्त आवडे.

एकदा ध्रुवसंधी शिकारीला गेला असता अकस्मात एका झाडीतून एक सिंह बाहेर आला व त्याने ध्रुवसंधीवर उडी मारली. ध्रुवसंधी सामान्य पराक्रमी नव्हता. त्याने सिंहाला जेरीस आणले व त्याला ठार केले. परंतु तोही थोड्या वेळाने मरण पावला. राजाबरोबर जे सैनिक गेले होते त्यांनी अयोध्येला जाऊन मंत्र्याला सर्व वृत्त निवेदन केले. सर्व मंत्र्यांनी मिळून राजाची अन्त्येष्टी केली आणि सुदर्शनला गादीवर बसविण्या-साठी राज्याभिषेकाची सर्व तयारी केली. सर्वांस ती गोष्ट मान्यच होती.

कलिंग देशाचा राजा वीरसेन, म्हणजे मनोरमेचे बाबा व सुदर्शनचे आजोबा जावई गेल्याचे वृत्त ऐकून चौकशीसाठी अयोध्येला आले. नातवाच्या राज्याभिषेकाचा उत्सव पाहण्याचीही इच्छा त्यांना होतीच. त्याच प्रमाणे उज्जैनीहून शत्रुजितचे आजोबा व लिलावतीचे वडील युधाजित सुद्धा आले.

दोघां आजोबांनी आल्यावर आपापल्या नातवाच्या हिताचा विचार करुन मंत्र्यांशी बोलणी सुरू केली.

त्यावेळी युधाजित वीरसेनाला म्हणाला– "तुमचा नातू माझ्या नातवाहून थोडा मोठा असेल! परंतु माझा नातू तुमच्या नातवापेक्षा इतर बाबतीत वरचढ आहे. वयाने मोठा असला म्हणून काय झाले? गुणाने कोण मोठा आहे, हे महत्वाचे आहे. म्हणून माझा नातूच गादीला योग्य आहे."

वीरसेन म्हणाला–"त्यात काही अर्थ आहे का? माझी मुलगी मनोरमा राजाची पट्टराणी होती. तिच्या पोटी जन्मलेला मुलगाच गादीला वारस आहे. वडील

कोणत्या नियमाप्रमाणे मिळणार?"

तेव्हां युधाजित मंत्र्यांना म्हणाला– "तुम्ही सर्वांनी एकत्र होऊन सुदर्शनाला गादीवर बसविलेत तर माझा नातू दोन्ही हात जोडून त्याच्यासमोर नोकरासारखा उभा राहील, असे वाटतं आहे का तुम्हांला? त्याला बुद्धि आहे आणि त्याच्या अंगात शक्तीही आहे. मीसुद्धा त्याच्या बाजूला उभा आहे. तो गादीवर बसेल. पाहतो तुम्ही काय करतां ते! जो आडवा येईल त्याला मी कापून काढीन, लक्षात असू द्या!"

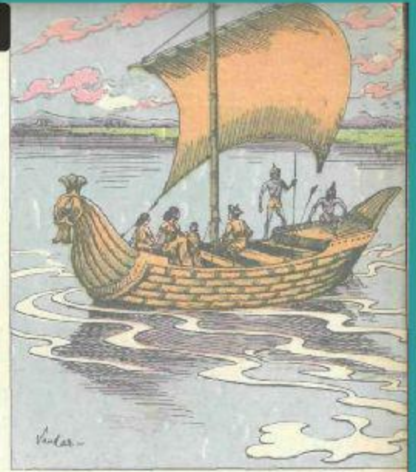
दोघां आजोबांचे भांडणच झाले. ऐकणाऱ्याला कंटाळा आला. ध्रुवसंधी मेल्याची बातमी कळल्यावर शृंगवेरपूरच्या जंगलातील रानटी जातीचे लोक राजधानीवर चालून आले. ते एका ओढ्याच्या पलीकडे पोचले असतां युधाजित व वीरसेन दोघांचे परस्परांशी युद्ध सुरू झाले. या युद्धात युधाजितने वीरसेनाचा पराभव केला व त्याला ठार केले. वडील वारल्याचे मनोरमेला फार दु:ख झाले. पतीच्या निधनाने तिच्यावर आकाशाच कोसळले होते. आतां वडील वारल्याचे दुख, मुलगा फार लहान होता. त्याला परिस्थितीची कल्पना येणेच शक्य नव्हते. आतां आपल्याला कोण विचारणार? आपल्या वडिलांचा वध युधाजितने केला.

तो सुदर्शनचा वध करायला मागेपुढे पाहणार नाही. आपल्या नातवाला गादीवर बसविणे हाच हट्ट त्याच्या मनात आहे. लीलावती येऊन जाऊन सवतच. ती आपल्याला किंवा सुदर्शनला सुखाने चार घास जेवू देणार नाही. सर्व आयुष्य तुरुंगात काढावे लागेल. मंत्री सुदर्शनला वारस मानून त्याच्या राज्याभिषेकाची तयारी करीत होते खरे, परंतु आतां त्यांना युधाजितच्या म्हणण्याप्रमाणेच वागावे लागेल. आपल्याला कोण आधार?

असा विचार करून मनोरमेने विदुल्ल नावाच्या मंत्र्याला एकांतात भेटून, त्या परिस्थितीत तिने काय करावे या गोष्टीचा सल्ला त्याला विचारला.

विदुल्ल तिला म्हणाला–"आई! मी खरं सांगू का? तुम्ही किंवा तुमच्या मुलाने येथे राजधानीत राहणे धोक्याचे आहे. काशीचा राजा सुबाहू हा माझा मामा आहे. तो मोठा पराक्रमी व बलिष्ठ आहे. तो आपलं रक्षण करू शकेल. आपण त्याच्याकडे जाऊ या."

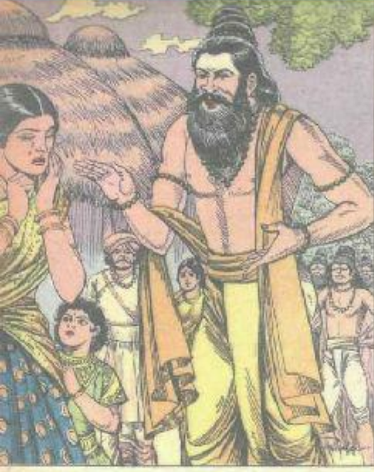
मनोरमा त्या गोष्टीस कबूल झाली. आपल्या वडिलांचं श्राद्ध तर्पण वगैरे करवून ती मुलाला व सैरंध्री नामक दासीला बरोबर घेऊन विदुल्लाबरोबर काशी नगरीला निघाली. दुर्दैवाने त्या दिवशी रात्री त्यांना

वाटेत चोरांनी लुटले. अंगावरच्या कपड्यानिशी चोरांनी त्यांना सोडले, हेच त्यांचे नशीब. दुसऱ्या दिवशी ती नावेत बसून गंगापार भरद्वाज मुनींच्या आश्रमात गेली.

भरद्वाजांनी तिला विचारले–"कोण ग बाई तू? कोठून आलीस? तुझ्यावर फार मोठे संकट आल्यासारखे तुझ्या चेहऱ्यावरून दिसत आहे. असे काय कारण झाले?"

ती उत्तर द्यायच्या ऐवजी रडूच लागली. तेव्हां विदुल्लने मुनिवर्यांना ध्रुवसंधीच्या मृत्यूपासूनची सर्व माहिती सांगितली. सर्व वृत्तांत ऐकून घेतल्यावर भारद्वाज मनोरमेला म्हणाले–"मुली! तुला कोणतेही भय असण्याचे कारण नाही. तुझा हा मुलगा

लहान असला तरी पुढे हाच राजा होणार. तू माझ्या अ ात निश्चितपणे रहा." नंतर मुनीश्वरांनी दाखविलेल्या कुटीरात ती, विदुल्ल, सुदर्शन व सैरंध्री राहू लागले.

तिकडे अयोध्येला शत्रुजिताचा राज्याभिषेक मोठ्या थाटामाटाने झाला. मनोरमा व सुदर्शन कोठे निघून गेले प्रजेला किंवा कोणालाच काही कळले नाही. परंतु शत्रुजिताचा आजा, युधाजित याला मनोरमा व सुदर्शन भरद्वाज मुनींच्या आश्रमात असल्याचे कळले. शत्रूचा अवशेषही राहता कामा नये या न्यायप्रमाणे त्याने सुदर्शनाचा वध करण्याचे ठरविले. तो चित्रकूट पर्वतावर गेला आणि निषादांचा राजा बल

यालाबरोबर घेऊन शृंगवेरपुराचा राजा दुर्धर्ष याच्याकडे गेला.

मनोरमेला ती गोष्ट कळली. ती घाबरून जाऊन भरद्वाजांकडे धावली व तिच्यावर येऊ घातलेल्या संकटाची त्यांना कल्पना करून दिली. भरद्वाज मुनींनी आपल्या आश्रमाबाहेर युधाजित आला होता त्याला भेटून विचारले–"कशाला रे आला आहेस?"

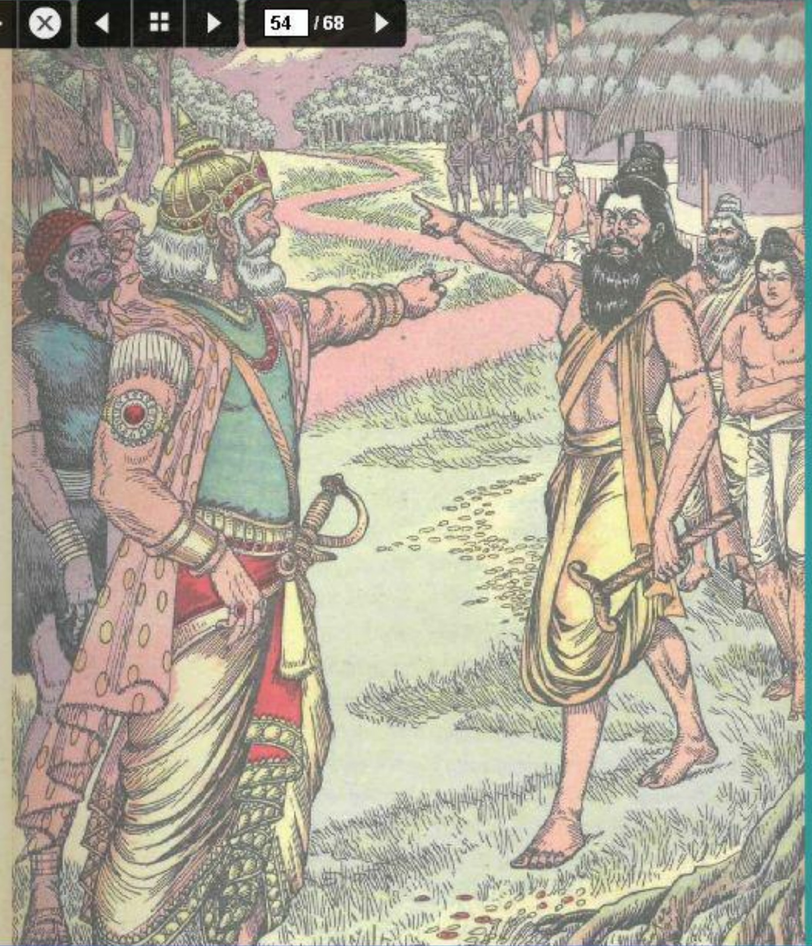
"मनोरमेसाठी!" युधाजित म्हणाला.

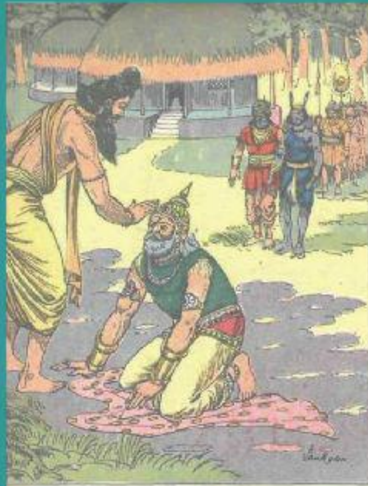
"पती व पिता दोघांनी स्वर्गलोकी प्रयाण केल्यावर त्या दुःखाने आपल्या मुलाला बरोबर घेऊन बेचारी येथे आश्रयाला आली आहे. ती आतां येथून परत जायला कशी तयार होईल?" भरद्वाजांनी विचारले.

"तुम्ही बऱ्या बोलाने तिला माझ्या बरोबर पाठविणार असाल तर पाठवा. नाहीतर बळजबरीने मी तिला घेऊन जाईन." युधाजित म्हणाला.

भरद्वाज मुनींना राग आला. म्हणाले–"मूर्खा, तू तिला बळजबरीने नेणार का? पाहतो मी! आम्ही ऋषी मुनी म्हणजे तुम्हां राजेलोकांना थट्टा वाटली होय?"

तेव्हां युधाजित आपल्या मंत्र्याला एकांतात म्हणाला–"हा मुनी म्हणाला ते ऐकलेत ना? मनोरमेला व तिच्या मुलाला घेऊन जायला काही मार्ग काढलाच पाहिजे. सुदर्शनाचा वध केल्याशिवाय माझ्या नातवाचे

राज्य निर्विघ्न चालणार नाही. आतां माझ्या विरुद्ध उंभे रहायची कोणाची छाती आहे? मुनी म्हणतो आहे ते ऐकून आपण भिऊन जाऊन स्वस्थ बसायचे काय?"

मंत्री म्हणाला–"असे एकेरीला येऊन काही करणे हिताचे नाही. मुनी शक्तिशाली असतात. मागे नाहीं का वसिष्ठांशी वैर करून विश्वामित्राला पराभव सहन करावा लागला? त्या एका धसक्याने विश्वामित्राने राज्यच करण्याचे सोडले आणि तपोबल संपादन करण्यासाठी तपश्चर्या करून ऋषी झाला. शिवाय सुदर्शनची आतां तरी दीन अवस्था आहे. त्याच्याजवळ पैसा नाही.

युद्ध करण्याचे धाडस कसे काय करील? आलाच तर पाहून घेऊ. मला तर असं वाटतं आहे की या मुनीच्या वाटेला जाऊ नये."

मंत्र्याचा सल्ला मानून युधाजिताने भरद्वाज मुनींना भेटून त्यांची क्षमा मागितली व त्यांचा निरोप घेऊन आपल्या घरी निघून गेला.

त्यानंतर मनोरमा निश्चिंतपणे आश्रमात राहू लागली. सुदर्शन हळूहळू मोठा झाला. त्याला अकरावे वर्ष लागले व तो मुनींजवळ वेदाभ्यास करू लागला. त्याचप्रमाणे त्याने सर्व शास्त्रे व धनुर्विद्या शिकून घेतली. एके दिवशी महादेवीने सुदर्शनाला स्वप्नात दर्शन देऊन त्याला अस्त्रविद्या दिली.

त्याच सुमारास काशी राजाची कन्या शशिकला हिच्या रूप लावण्याची गोष्ट सुदर्शनला कळली आणि त्याने तिच्याशीच लग्न करण्याचे ठरविले. त्याचप्रमाणे शशिकलेने भरद्वाजांच्या आश्रमात सुदर्शन रहात असल्याचे व तो रूपगुणसंपन्न असल्याचे ऐकले व त्याला मनाने वरले.

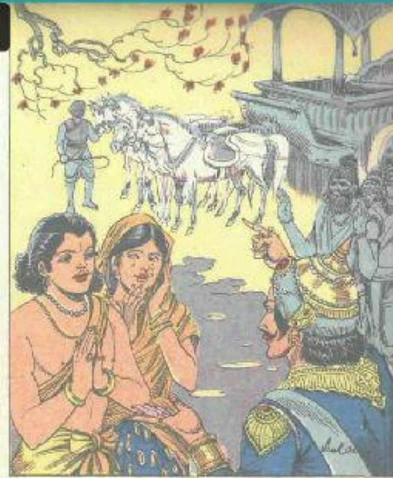
भरद्वाज आश्रमात सुदर्शन दिवसां शशिकेलेच्या विषयीच विचार करीत राहायचा आणि रात्री त्याला तिच्या विषयीच स्वप्ने पडायची. अशा परिस्थितीत त्याच्याकडे शृंगवेरपुरचा राजा निषाद

चार घोड्यांचा एक सुंदर रथ व त्याच्या वरचा ध्वज आणि त्याने त्याच्या वरची सर्व अस्त्रे भेट भेट म्हणून दिली.

त्याच वेळी भरद्वाज आश्रमातील मुनी सुदर्शनला म्हणाले–"तू लौकरच राजा होणार आहेस! तुझ्यावर महादेवीचा वरदहस्त आहे. तो कधी वृथा जाणेच शक्य नाही." नंतर ते मनारमेला म्हणाले–"आई! तुम्ही वीर माता आहां! तुमचे चिरंजीव लौकरच राजपद प्राप्त करणार आहेत."

"तुमच्या तोंडात साखर पडो, तसेच होवो! एक जणही त्याच्या मदतीला नसताना तो राजा कसा काय होणार? काही असो तुमच्या तोंडून निघालेले वाक्य कधीं खोटे होणार नाही. तुमचा आशीर्वादच त्याला सर्वांत मोठी मदत आहे!" मनोरमा असे म्हणाली. तिचे हृदय आनंदाने उचंबळून आले.

सुदर्शन आपल्या रथात बसून कोठेही गेला तरी त्याच्या चारीबाजूला एक अक्षौहिणी सेना असल्यासारखे भासे. सुदर्शनला मनाने वरल्यापासून शशिकला भूक, तहान, झोप विसरून गेल्यामुळे अशक्त झाली. तिच्या मनाला होत असलेल्या तापाची थोडी कल्पना तिचेवडील सुबाहू यांना होती. त्यांनी स्वयंवराचा मुहूर्त ठरवून सर्व राजांकडे संदेश पाठविले.

स्वयंवरे तीन प्रकारची असतात: पण लावून होते ते पहिल्या प्रकारचे स्वयंवर धन किंवा शुल्क ठरवून होते ते दुसऱ्या तऱ्हेचे स्वयंवर आणि स्वतःच्या इच्छेने होते ते तिसऱ्या प्रकारचे स्वयंवर. रामाने धनुर्भंग केल्यावर सीतेने त्याला वरले ते पहिल्या प्रकारचे स्वयंवर होते. सुबाहूने मुलीसाठी रचले होते ते तिसऱ्या प्रकारचे स्वयंवर होते. स्वयंवराची बातमी कळतांच नांना देशांचे राजे व राजकुमार काशी नगरीला येऊन दाखल झाले.

कोणकोण राजकुमार आले आहेत हे सखींकडून शशिकलेला कळत होते. तिचे डोळे भरून आले व ती आपल्या सखींना

म्हणाली–"हे सर्व कशाला आले आहेत? मी सुदर्शनला सोडून आणखी कोणाला कशी वरमाळा घालणार? धन आणि राज्ये ही घेऊन काय जाळायची आहेत? लग्न करायचे तर प्रज्ञावंताशी आणि गुणवंताशीच करायचे. सर्व गुण फक्त सुदर्शनातच आहेत."

तिच्या एका सखीने ती गोष्ट राणीला जाऊन सांगितली. म्हणाली–"आपल्या शशिकलेने सुदर्शनला मनाने वरले आहे. तो भरद्वाज आश्रमात राहतो आहे, असे कळते."

राणीने ती गोष्ट पतीच्या कानावर घातली. ते ऐकून राजा तिला म्हणाला– "त्याच्याविषयी मला सर्व माहीत आहे. तो राज्यभ्रष्ट होऊन खायला प्यायला मिळेनासे झाले तेव्हां आईबरोबर रानात मुनीच्या आश्रमात राहातो आहे. त्याला मुलीला मी कसा काय देऊ म्हणतेस? भाग्यवान सहस्रावधी इतर आहेत. मुलीचे मन बदलण्याचा तू प्रयत्न करून पहा."

राणी होकार देऊन शशिकलेकडे गेली व तिला गोडगोड शब्दात समजाऊन सांगू [illegible] म्हणतेस तो रानात कंदमुळे खाऊन रहात आहे. त्याला कोणी नातेवाईक नाहीत की इतर कोणी मदतीला येण्याची शक्यता नाही. धनवैभव नाही, राज्य नाही असा एक दुर्दैवी माणूस आहे तो. तुझ्याशी लग्न करण्यासाठी मोठमोठे राजकुमार आले आहेत. त्या सुदर्शनाचा एक धाकटा भाऊच आला आहे. तो रूपवान आहे, शूर व पराक्रमी आहे आणि शिवाय राज्य करतो आहे. त्याचे नाव शत्रुजित असे आहे. तुला अगदी योग्य असाच वर आहे. याच्यासाठीच नाही का याच्या आजाने कलिंग देशाचा राजा व सुदर्शनचा आजा वीरसेन याचा वध केला? ते राहू दे. त्याहून जास्त भयंकर गोष्ट ही की युधाजितला संधी मिळाली की तो सुदर्शनचा वध करणार! याच भीतीने तर तो भरद्वाज मुनींच्या आश्रमात जाऊन राहातो आहे? तुझे बाबा कोणत्याही परिस्थितीत तुझे लग्न सुदर्शनशी करून द्यायला तयार होणार नाहीत. म्हणून तू तो विचार सोडून दे!"

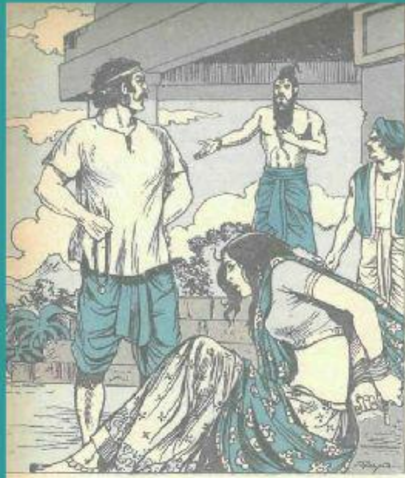

सुनबाई आली

गोविंदरावांच्या मनात त्यांचा मुलगा सुधाकर याचे लग्न करून द्यावे असे होते. परंतु सुधाकर लहानपणी उडाणटप्पूच होता. लहान मोठ्या चोऱ्या ही तो करू लागला होता. मग ओळखीच्या लोकां पैकी त्याला आपली मुलगी कोण देणार? गोविंदरावांना मुलाचे लग्न होण्याची शक्यता दिसली नाही, तेव्हां चिडून जाऊन ते मुलाला म्हणाले–"तुझं लग्न करून देणे माझ्या शक्तीबाहेर आहे. तुझ्यामुळें लोकांना तोंड दाखविणे सुद्धा अशक्य होऊ लागले आहे. तू माझ्या घरातून चालता हो. तू लग्न करून आलास तरच मी तुला घरात पाऊल टाकू देईन."

सुधाकर घर सोडून दुसऱ्या गावी गेला. चोरी हा एकच धंदा त्याला येत होता. तो एका घरात शिरला. ते घर द्वारकाबाईंचे होते. पती गेल्यापासून द्वारकाबाईंना त्यांची मुलगी गौरी हिचे लग्न कसे होईल, याचीच चिंता वाटे, मुलीला चांगलेसे स्थळ मिळावे असे त्यांना वाटे. त्यासाठी त्या गोवऱ्या थापून, दुधाचे रतीब लावून चार पैसे जमवू लागल्या. चार दागिने सुद्धा त्यांनी मुलीसाठी करून ठेवले. सर्व पैसे आणि दागिने त्यांनी एका पेटीत जपून ठेवून दिले. सुधाकरला ती गोष्ट कळली. त्याने सर्व दागिने व पैसे चोरले आणि गावा बाहेर डोंगरावर एक देऊळ होते त्याच्या समोर एक खड्डा खणून त्यात पुरून ठेवले आणि तो स्वतः एका साधूचे सोंग करून तेथे राहू लागला.

दुसऱ्या दिवशी गौरीला तिच्या आईने बाजारात फुले विकायला पाठविले. त्या गावात मुरलीधर नावाचा एक दारुड्या होता. त्याची नजर गौरीवर होती. त्याने कित्येकदां द्वारकाबाईंना धमक्या सुद्धा

दिल्या होत्या. परंतु द्वारकाबाईंनी त्याच्या धमक्यांकडे दुर्लक्षच केले. तो काय वाटेल ते करून गौरीला आपली बायको करून घ्यायची संधी पहात होता.

संध्याकाळी गौरी बाजारातून एकटी घरी परत येत होती. मुरलीधरला ती संधी मिळाली, त्याने दोघां तिघां मित्रांच्या मदतीने गौरीला उचलून डोंगरावरच्या देवळात नेले. गौरी रडत ओरडत असूनही मुरलीधर बळजबरीने तिच्या गळयात मंगळसूत्र बांधण्याच्या खटपटीत होता.

साधूचे सोंग करून देवळात सुधाकर बसला होता. तो हातात एक सोटा घेऊन दरडावून विचारू लागला–"हे काय चालले आहे?"

मुरलीधरने दरडावून विचारले–"तू कोण रे आला आहेस तोंड खुपसायला?

सुधाकर लक्षपूर्वक त्याच्या चेहऱ्याकडे न्याहाळून पहात आश्चर्यचकित झाल्याचा अभिनय करीत म्हणाला–"तुझं नशीब बलवत्तर आहे रे! लक्ष्मी तुझ्या पायाखाली वर लोळू लागली आहे."

"तुझं डोकं! हो बाजूला!" मुरलीधर दटावून म्हणाला.

"अरे वेड्या! मी तुझी थट्टा करतो आहे असे वाटलं का तुला? तू उभा आहेस तेथली पाया खालची जमीन खणून तर पहा!" सुधाकर गंभीरपणाचा आव आणून म्हणाला.

मुरलीधरनें पायाखालची जमीन खणून पाहिली. सुधाकरने जमिनीत पुरून ठेवलेले दागिने व पैसे तेथे होते, ते मुरलीधरला सापडले. त्याने ते सर्व दागिने व पैसे खिशात टाकले व हात जोडून सुधाकरला म्हणाला–"तुम्ही कोणीतरी थोर पुरुष दिसतां आहां!"

त्यानंतर सुधाकरने, नाक मुरडून विचारले–"ही दुर्दैवी मुलगी कोण?"

मुरलीधरने चकित होऊन विचारले–"साधूबुवा! आपण असे कां म्हणालात!"

"या मुलीची जन्मकुंडली पाहिल्याशिवाय तू लग्न करतो आहेस. अरे, हिच्याशी जो लग्न करील त्याला तिसऱ्या दिवशी इहलोकाची यात्रा संपवावी लागेल." सुधाकर म्हणाला.

ते ऐकून मुरलीधरच्या सर्व अंगाचा थरकाप उडाला. गौरीशी लग्नाचा विचार त्याने सोडला. त्याने तिला घरी निघून जायला सांगितले. दुसऱ्या दिवशी सुधाकर गौरीच्या घरी गेला. तेव्हां द्वारकाबाई घरी नव्हत्या. गौरीने त्याला नमस्कार करून घरात बोलावून नेले.

सुधाकरने तिला विचारले–"तुमच्या घरी परवां चोरी झाली, ती गोष्ट तुला माहीत आहे का? आणि काल मुरलीधरला जे दागिने व पैसे मिळाले ते तुमचेच होते ही गोष्ट तरी तुला माहीत आहे का?"

"मला काही माहीत नाही!" ती चकित होऊन म्हणाली.

सुधाकरने आपले साधूचे सोंग काढून फेकून दिले व स्वतःची खरी ओळख सांगून त्यानेच चोरी केली असल्याचेही सांगितले.

गौरी म्हणाली–"तू चोरी करायची सोडायला तयार असलास तर मी तुझ्याशी लग्न करीन."

सुधाकरने गौरीसमोर आजन्म चोरी करणार नाही, अशी शपथ घेतली.

द्वारकाबाईंना मुलीकडून चोरीची गोष्ट कळतांच त्यांनी गावच्या पोलीस पाटलाला सांगून मुरलीधरच्या घरातून सर्व दागिने व पैसे परत मिळविले. मुरलीधरला दंड झाला व तुरुंगात शिक्षा भोगावी लागली.

त्यानंतर सुधाकर व गौरीचे लग्न झाले. तिला घेऊन तो आपल्या गावी परतला आणि दार वाजवून म्हणाला–"बाबा! मी सुधाकर, दार उघडा."

बाप आतून ओरडून म्हणाला–"मी नाही उघडीत, बायकोला घेऊन आलास तरच घरात पाऊल टाकू देईन."

"अहो बाबा! तुमच्या सूनबाईला घेऊन आलो आहे!" सुधाकर म्हणाला.

गोविंदरावांनी लगेच दार उघडले व मुलाला व सुनेला प्रेमाने घरात घेऊन गेले.

रूपकुमारीचे लग्न

माघपूरची राजकन्या रूपकुमारी जेंव्हां लग्नाला योग्य झाली तेव्हां तिच्या रूपलावण्याची गोष्ट ऐकून राजरजवाडयांकडून तिला मागण्या येऊ लागल्या. परंतु रूपकुमारीच्या पित्याच्या मनात मुलीचे लग्न मणिपूरचे महाराज श्रीकुमार यांना आपले जामात करून घ्यावयाचे होते. स्वत:च्या राज्याशिवाय त्यांचे आजोबा, म्हणजे आईचे वडील वारल्यावर त्यांचे राज्य 'माना' हेही त्यांना मिळणार होते.

परंतु श्रीकुमार महाराजात एक अवगुण आहे, असे रूपकुमारीला वाटे, ते रंगाने काळे होते. परंतु जन्मत: ते काळे नव्हते. त्यांना शिकारीला गेले असतां एक साप चावला त्यावेळी ते वाचले खरे, परंतु त्यांच्या रक्तात सापाचे विष इतके भिनले की त्यांना रंगच काळा झाला. हळहळू तो काळा रंग जाईल व पुन्हां गौर कांती येईल असे वैद्य सांगत.

राजकुमारीला काळा रंग मुळीच आवडत नसे. तरी प्रधान धीमान यांनी राजकन्येच्या मनात बदल आणून महाराजांच्या मनासारखा लग्न संबंध जुळवून आणायचे ठरविले.

राजकन्येने साफ सांगून टाकले–"मी काळया व्यक्तीशी लग्न करणार नाही. मला मुलं होतील ती काळी होतील."

"मुली! काळी मुलं, मुलं नसतात का ग? माणसाला पाहिजे चांगला स्वभाव. रंगात काय ठेवले आहे? रंग हा डोळयांचा एक भ्रम आहे. हा भ्रमही नाहीसा होतो. मी तुला एक चित्र दाखवितो." प्रधान धीमान तिची समजूत घालीत म्हणाला.

प्रधानाने टाळी वाजविली आणि एका नोकर एका मोठे ताट टेबलावर आणून ठेवले. त्यावर एक रुमाल टाकलेला होता. दुसऱ्या बाजूने राजा व राणी दोघांनी खोलीत पाऊल टाकले.

राजकन्येने चकित होऊन विचारले– "प्रधान, हे सर्व काय आहे?"

प्रधानाने ताटावरचे वस्त्र काढले व म्हणाले–"मुली! ही तुझ्या दृष्टीची परीक्षा आहे. या ताटात ठेवलेल्या काचेच्या ग्लासात दरबारी जादुगार सोमनाथाने मंत्रवलेले पाणी ठेवले आहे. या पाण्यात चमचे ठेवलेले आहेत. तुला जो चमचा कमी पॉलिशचा मंद रंगाचा वाटत असेल तो तू उचल.

ग्लासात ठेवलेल्या चमच्यांपैकी एक लकाकत होता तर एक अगदी मंद रंगाचा होता. रूपकुमारीने मंद रंगाचा चमचा बाहेर काढला.

"आतां तू लकाकणारा चमचा काढ" प्रधान धीमान म्हणाला.

रूपकुमारीने दुसरा चमचा काढला व चकित होऊन पहात राहिली. तो धुळकट रंगाचा व काळसर होता. धीमानने सांगितल्यावरून रूपकुमारीने तो पुन्हा पाण्यात बुडविला. तत्क्षण तो लकाकू लागला. चांदीपेक्षा जास्त त्याची लकाकी होती.

धीमान राजकुमारीला समजावून सांगू लागला–"मुली! तू पाहिलेस ना? गडद काळया रंगाच्या वस्तू चकाकू लागतात. रंग हा केवळ दृष्टीचा भ्रम आहे. श्रीकुमार मध्ये सुद्धा तेजस्विता आहे. मी सर्व गोष्टींची चवकशी केली आहे. त्याच्याहून जास्त चांगला पती तुला कोठे मिळणेच शक्य नाही."

त्यानंतर राजकन्या श्रीकुमारशी लग्न करण्यास तयार झाली. वैद्यांनी सांगितल्याप्रमाणे लौकरच श्रीकुमारचा काळा रंग कमी होत गेला आणि त्याचा गोरा रंग पहिल्यासारखा झाला.

काळया रंगाचा चमचा पांढरा दिसला त्यात जादू कोणती आहे? काही नाही; काजळ लावलेला चमचा पाण्यात अदभुत प्रकारे चकाकत असतो.

